

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Klára Buzássyová, Adriana Ferencíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýžková, Ján Sabol

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 28

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 20 — ČÍSLO 7

OBSAH

KRÁL, Á.: Jazyk a myslenie . . .	225
POVAŽAJ, M.: Vývin v štylovej hodnote pomenovaní osôb v oblasti športu	230
DVONČ, L.: Športové výrazy so zakončením -ba! v spisovnej slovenčine	238
PUCI, J.: O produktivnosti pri tvorení jazykovedných termínov	243

Rozličnosti

Relaxujeme sa, saunujeme sa alebo relaxujeme, saunujeme. M. Pisárčiková	248
---	-----

Správy a posudky

Nový exaktný opis slovenčiny. D. Augustinská	250
Kniha o Veľkej Morave. P. Ži- go	252

Spytovali ste sa

Lúpáreň. J. Horecký	255
Môže byť lanovka „vysutá“? G. Gotthardová	256

Język a myślenie

ÁBEL KRÁL

1. Schopnosť zovšeobecňovať a abstrahovať je tou najelementárnejšou podmienkou, ba nevyhnutnosťou jestvovania i vývinu človeka — je podkladom rozvoja myslenia.

V prírode sa človek mohol orientovať iba tak, že jednotlivé veci, s ktorými sa stretával, spoznával ako známe alebo podobajúce sa, zaraďoval, spájal a oddeľoval ich, t. j. odhliadal (abstrahoval) od ich nepodstatných stránok a rozpoznával podstatné stránky. Pozoroval, že isté veci sa opakujú ako tie isté alebo aspoň podobné. Z podobností odvodzoval, aké vlastnosti majú ešte nepoznané veci alebo akými vlastnosťami sa môžu prejavovať. Od toho závisel jeho postoj k nim, jeho správanie v ich prítomnosti a podľa toho s nimi aj narábal a využíval ich. Inak by nebol vedel, s čím má do činenia, nebol by vedel ani to, či predmet, ktorý práve objavil, vec, ktorú spozoroval, neohrozuje jeho život, či pred nimi netreba zutekať — ale kam zutekať, keby všade okolo boli iba neznáme a na nič sa nepodobajúce veci. Bol by vydaný napospas hocikakým silám prírody, nevedel by sa z prírody vyčleniť, uvedomiť si sám seba, bol by ako kvapka v mori.

Abstrahovanie bolo aj podmieňujúcim princípom vzniku ľudskej reči a fungovania jazyka, čím sa zase spätne podporoval rozvoj myslenia.

Ako sme povedali minule (Kultúra slova, 20, 1986, s. 193—197), *a*, ktoré práve počujeme, je len preto *a*, lebo vieme abstrahovať od tých zložiek počutého zvuku reči, ktoré netvoria jeho jazykovú (fonetickú, fonologickú) podstatu a ktorými nie je vo vzťahu k iným hláskam {fonémam}.

Abstrahovanie je aj predpokladom a aj prejavom ľudského mysle-

nia. Na istej úrovni myslenia manipuluje človek s myšlienkovými, to značí ideálnymi objektmi, ktoré vznikli ako výsledky abstrakcie. Tvorí myšlienkový svet, v ktorom sa odráža a spracúva objektívna skutočnosť jestvujúca mimo jeho vedomia a nezávislo od neho.

Z psychológie vieme, že jestvujú rozličné typy (formy) myslenia, napr. myslenie obrazné a pojmové, resp. názorné a formálne. No jestvuje aj jazykové alebo presnejšie — jazykovo formované a rozvinuté myslenie. Medzi rozličnými formami myslenia možno predpokladať isté (azda hierarchické) vzťahy. Napr. forma pojmového myslenia by sa mohla chápať ako nadstavba jazykovo rozvinutého myslenia. Na to poukazuje súvislosť slova, ktoré je z roviny jazyka, a pojmu, ktorý je z roviny nad jazykom (z tzv. konceptuálnej roviny).

Logické myslenie, v ktorom sa vedome využívajú princípy logiky a logického odvodzovania, sa tiež silno opiera o jazyk a jazykovú rovinu vedomia. Všetko to dáva tušiť silné súvislosti medzi jazykom a myslením.

2.1. Pre rozvoj myslenia je veľmi dôležité, aby sa človek k zložkám myšlienkového procesu (k myšlienkovým objektom) mohol opakovane vracieť ako k tým istým, aby s nimi mohol v procese myslenia opakovane manipulovať, ako v rukách manipulujeme s fyzickými predmetmi — ten istý predmet možno chytiť, zmerať, odvážiť, rozkladať znova a znova. V takomto procese sa objavujú jeho vlastnosti, ktoré potom možno využiť podľa istého projektu a istej potreby. Podobne aj raz sformovaný myšlienkový objekt musí byť relatívne stály. To je prvý predpoklad organizovaného myslenia.

2.2. Dôležité je aj to, aby sa k vytvoreným a subjektívne ustáleným myšlienkovým objektom mohol dostať ktokoľvek, aby ten istý objekt bol tým istým pre každého. Abstraktné (ideálne) objekty myslenia musia byť aj interindividuálne stále čiže pre každého tie isté a každému dostupné.

2.3. Stálosť, pravdaže, závisí od poznania, ktoré sa v myšlienkovom objekte odráža. Myšlienkový objekt, ktorý vystupuje ako abstrahovaný (abstraktný) reprezentant istej skupiny (triedy) jednotlivín materiálneho sveta, závisí od výsledku stáleho preverovania jeho adekvátnosti poznaniu jednotlivín a spoločenskej praxi. Ale aj preverovanie adekvátnosti myšlienkového objektu predpokladá, že sa s ním môže manipulovať aj interindividuálne. To je možné iba tak, že je myšlienkový objekt reprodukovateľný a sprostredkovateľný. A pretože človek žije v materiálnom svete a sám je jeho súčasťou, jeho myšlienkový objekt sa musí spredmetniť (materializovať), lebo ideálne myšlienkové objekty sa inak nedajú prenášať. To je druhý predpoklad organizovaného myslenia.

2.4. Ideálne objekty sú viazané na mozgovú činnosť. V nej sa stre-

távajú s materiálnymi javmi. Toto stretnutie zabezpečuje jazyk tým, že dáva myšlienkovým objektom svoju formu — ona je rovnako ideálna ako myšlienkové objekty, no práve ona je súčasne aj materializovateľná vo fyzických javoch reči. Jazyková forma sa stáva formou a spôsobom jestvovania myšlienkových objektov.

2.5. V styku s jazykovou formou sa myšlienkový objekt stáva jazykovým obsahom. Práve v jazykovej forme sa jazykový obsah spredmetňuje, stáva sa reprodukovateľným, sprostredkovateľným a dostupným každému. Vystupuje z myšlienkového sveta subjektu a vstupuje do sociálneho sveta, stáva sa predmetom sociálnej práce, pričom sa aj objektivizuje. Nadobúda individuálnu nezávislosť.

3. Predchádzajúce úvahy môžeme zhrnúť takto: Myšlienkový objekt sa formuje jazykom a jazykovo sformované myšlienkové objekty sa stávajú jazykovými obsahmi. Jazyk oblieka myšlienkové obsahy, prepožičiava im formu, a tak ich pomáha ustaľovať a udržiavať ich totožnosť.

Jazyková forma je aj materializovateľná a sprostredkovateľná. V procese sprostredkovania sa pôvodný myšlienkový obsah objektivizuje — stáva sa individuálne nezávislým a reflektuje sa v ňom poznanie celej spoločnosti a skúsenosť ľudského rodu.

Najmenšie jazykové jednotky vyznačujúce sa prítomnosťou jazykovej formy i jazykového obsahu sú morfémy a potom slová. V súvislosti so slovami hovoríme o forme slov a o význame slov. Spájaním slov vznikajú zložité obsahy.

Taký zložitý obsah má napr. veta. Obsahom vety je jej zmysel. Dôležitú úlohu v organizovaní jazykových foriem a obsahov všetkých stupňov zložitostí vrátane vety plní jazykový systém.

Systémové jazykové vzťahy sú kategoriálnej povahy. Napr. označenia [jazykové formy] *žena, voda, hviezda, krása, myšlienka, hrdosť, pec* patria do tej istej kategórie ženského rodu. Ak sú označenia ako *ruky, myšlienky, stromy, palice, ľudia, vrabce, mraky, oči*, ba aj označenia *ideme, idete, idú, išli* alebo *nových, novými* práve v tej forme, v akej sú tu uvedené, spája ich tá istá kategória množného čísla. Tak by sme mohli pokračovať ďalej a ukazovať, aký zložitý je jazykový systém a aké mnohostranné a popreplietané sú súvislosti jazykových jednotiek. Ide tu najmä o súvislosti jazykových foriem, ale aj o súvislosti jazykových obsahov, ako je napr. prirodzený rod, jednotlivina, mnohosť a i. Súvislosti foriem sa teda sčasti prejavujú aj signalizovaním súvislostí [súvzťažností] obsahov.

4. Jazykové formy a jazykové obsahy tvoria v našom vedomí nedeľiteľné jednotky, celky — jedno bez druhého nejestvuje, prítomnosť jedného vyvoláva aj prítomnosť druhého.

Uvažujme napr. o slove *dom*. Toto slovo má dve stránky: významovú (obsahovú) a formálnu. Významovou stránkou je to, čo sa v

našej mysli zjaví, keď počujeme zvukový rad *d-o-m*. Formálnou stránkou je práve uvedený rad zvukových jednotiek (hlások, resp. foném). V myšlienkovej činnosti sa sústreďujeme na obsahy, no tieto (ako jazykové obsahy, ako významy slov, ako zmysly viet) sú prítomné len vo svojich jazykových formách a spolu s nimi. V našej mysli niet jedného bez druhého. No keď chceme dajakú jazykovo formovanú myšlienku vysloviť, materializujeme práve a iba jazykovú formu — tvoríme zvuky radov hlások, slabík, slov, ktoré sú fyzickými reprezentantmi jazykových foriem.

Tieto zvuky zachytáva počujúci. Abstrakciou rozpoznáva v nich isté zvukové jednotky, napr. hlásky (fonémy), morfémy, slová atď. Vo zvukoch (alebo cez ne) rozpoznáva, pravdaže, iba jazykové formy. No ak rozpoznal formu *d-o-m*, sprítomnil sa v jeho mysli aj obsah „dom“, lebo tieto dve stránky tvoria jednotu slovenského slova *dom*, a kto spoznal slovo *dom*, spoznal jeho formu aj obsah.

Ak si tento proces predstavíme ako rad následných krokov (činností) rečového procesu, konštatujeme, že tento proces sa nevyhnutne začína i končí v obsahovej (významovej, zmyslovej) zložke, lebo aj hovoriaci, aj počúvajúci hľadajú a očakávajú v ňom to isté — sprostredkovanie myšlienkových obsahov. V intencii rečového procesu na strane prijímateľa je dostať sa k jazykovému obsahu, na strane odosielateľa realizovať formu aktivizovaním svalových mechanických činností rozprávania. Preto aj pri tzv. vnútornej reči, keď nie je cieľom tvoriť zvuky reči, pozorujeme inhibície (svalovú pripravenosť, svalové napätie) rečových ústrojov.

Mozgové mechanizmy rečového procesu nevyhnutne smerujú k manipulácii s myšlienkovými obsahmi — a od nich k rečovej činnosti.

5. Význam jazyka spočíva v tom, že upevňuje myšlienkové obsahy ich formovaním (od čoho závisí ich opakovateľnosť), a v tom, že jazyková forma je materializovateľná, a preto aj sprostredkovateľná. Z jej spojenia s jazykovým obsahom plynie možnosť vyvolávania tých istých myšlienkových obsahov v mysliach všetkých účastníkov rečového dorozumievania.

Materiálne fakty reči sú oporou myšlienkových obsahov a myšlienkových procesov, vynášajú myšlienky z priepastí mozgu do spoločenského svetla, „prepožičiavajú“ im čosi z vlastností fyzických predmetov. V procese reči sa nielen jazykové formy, lež aj jazykové obsahy socializujú a objektivizujú.

Pretože sa pri praktickom rečovom výkone jazyková forma a jazykový obsah nevnímajú osobitne a oddelene, jazykový obsah sa premieta aj do materializovanej jazykovej formy — ona sa interpretuje ako materializovaný jazykový obsah. Práve to je tá najpevnejšia opora myslenia a najväčšia služba jazyka mysleniu. Okrem toho špeci-

fická jazyková organizácia foriem sa premieta aj do organizácie jazykových obsahov, to značí aj do organizácie samého myslenia. Jazyk je organizujúci činiteľ myšlienkových procesov. To je ďalší podstatný význam jazyka pre myslenie.

Ako vieme, jazyk umožňuje manipulovať s ľubovoľnými (aj pomyselnými) predmetmi a vecami, s vecami prítomnými aj neprítomnými, zmyslovo vnímateľnými aj nevnímateľnými. Jazyk v tomto ohľade nekladie hranice mysleniu a poznávaniu. Jazyk umožňuje využívať aj špecifické a mimo jazyka nejestvujúce formy poznávania myšlienkovými operáciami. Z obrovského bohatstva jazykového materiálu, zo státisícov slov, pomocou zložitých gramatických vzťahov možno tvoriť nekonečné množstvo viet. V nich sa ustálenými spôsobmi usúvzťažňujú slová, pričom vznikajú nekonečné variácie aktualizácií ich významov (t. j. myšlienkových obsahov) v závislosti od celkov im nadradených a od kontextovo vytvárajanej neopakovateľnej situácie.

V tejto kreatívnosti je jazyk nenahraditeľný. Pre vývin myslenia a pre vývin človeka má rozhodujúci význam.

6. Základné súvislosti jazyka a myslenia sú teda asi tieto: Bez abstrakcie niet myslenia a myslenie je abstraktné. Bez abstrakcie niet ani jazyka. Jazyk predpokladá abstrakciu a myslenie.

Bez jazyka zasa niet reči, ale jazyk nemohol vzniknúť bez reči.

Bez reči niet (operatívnej) výmeny myšlienok. Reč umožnila socializáciu a objektivizáciu myšlienkových obsahov a jazykové obsahy sa vypracúvali ako spoločenské poznanie. Cez reč si jazykom vytvoril človek aj odstup od sveta, a to aj od sveta fyzických predmetov, aj od sveta ideálnych myšlienkových obsahov. Tým sa zmocnil obojoho. Cez jazyk a myslenie a cez myslenie a jazyk si človek uvedomil aj sám seba. Preto môže programovo ovplyvňovať aj vlastný vývin (napr. ako vývin spoločnosti).

Jazyk a reč umožnili aj odovzdávanie myšlienok, spoločenských skúseností a spoločenského poznania z generácie na generáciu, hromadenie poznatkov a zdokonaľovanie myslenia. Jazyk a reč umožnili všetok pokrok ľudstva.

Ešte inak by sa dalo povedať, že v rečovej činnosti sa tvoril svet jazyka a svet jazyka sa stal svetom myslenia. No čím zložitejšie boli procesy myslenia, tým väčšie boli aj nároky na jazyk. Rozvoj myslenia vyžadoval, lež aj podporoval rozvoj jazyka. A naopak.

Z týchto skutočností treba urobiť veľmi dôležitý praktický záver s mimoriadnym dosahom, a to nielen na školu a vzdelávanie mladej generácie: *spoločnosť sa musí programovo starať o svoj jazyk, spoločnosť musí svoj jazyk kultivovať.*

Našťastie a na rozdiel od myslenia je jazyk bezprostrednejšie prístupný pozorovaniu, ba je aj ovplyvniteľný vo svojom vývine, a to

cez starostlivosť o jeho prítomný stav. Rozhodujúcou je jazyková výchova mládeže.

Spoločnosť nositeľov jazyka môže svoj jazyk kultivovať — cibriť a zdokonaľovať. Môže napríklad ovplyvňovať slovnú zásobu, podporovať a cibriť štýlovú diferenciáciu, ustalovať zvukové prostriedky. Praktický dosah takýchto kultivujúcich jazykových činností silno prekračuje hranice jazyka. Ak túto činnosť zahrnieme do pojmu kultúry, potom kultúra reči (a jazyka) je aj kultúrou myslenia a kultivovaním myslenia. To je najmocnejší argument v diskusii o zmysle a postavení vyučovania materinského jazyka na všetkých typoch škôl, nevynímajúc ani odborné a vysoké školy všetkých typov a zameraní. Zdá sa, že toto poznanie sme si ešte celkom neosvojili, ba sa zdá, že zatiaľ nemáme ani dobrú vôľu zaoberať sa ním a vyvodzovať z neho praktické závery.

Pojem kultúry reči a problémy tohto okruhu si zasluhujú osobitnú úvahu.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

Vývin v štýlovej hodnote pomenovaní osôb z oblasti športu

MATEJ POVAŽAJ

1.1. V článku *Pomenovania osôb z oblasti športu* (Považaj, 1985) sme venovali pozornosť tvoreniu názvov osôb tejto sémantickej skupiny, pričom sme ukázali, ktoré zo slovotvorných postupov sú produktívne a ktoré sa uplatňujú menej. Venovali sme pozornosť aj základovým slovám podľa pôvodu a ich spájaniu s príponami. V závere sme konštatovali, že osobitnú pozornosť si zasluhuje štylistické hodnotenie pomenovaní osôb z oblasti športu, keďže nie všetky pomenovania z tohto vecného okruhu majú rovnakú štýlovú hodnotu. V tomto článku sa budeme zaoberať štýlovou hodnotou pomenovaní osôb z oblasti športu i zmenou v ich štýlovej hodnote. Za východisko si vezmeme stav v Slovníku slovenského jazyka a všimneme si aj, ako sa tieto slová hodnotia v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Ďalej budeme venovať pozornosť aj štýlovej hodnote neologizmov a poukážeme na to, čo ovplyvňuje štýlovú hodnotu týchto pomenovaní.

1.2. Okrem viacerých autorov drobných príspevkov, v ktorých sa venovala pozornosť názvom niektorých športových disciplín a v tejto

súvislosti aj pomenovaniu osôb pestujúcich príslušnú športovú disciplínu, všimol si štylistické hodnotenie týchto pomenovaní najmä J. Jacko (porov. 1979b, 1980, 1982). Osobitne sa tejto problematike venoval v článku *Názvy športovcov s príponou -ár a ich štylistická diferenciácia* [1979a]. J. Jacko tu upozornil na nejednotnosť v štylistickom hodnotení názvov uvádzaných v Slovníku slovenského jazyka, ktoré sú utvorené rovnakým slovotvorným postupom zo sémanticky podobných odvodzovacích základov. Napr. v Slovníku slovenského jazyka sa slová *stovkár* a *dvojstovkár* uvádzajú bez štylistického kvalifikátora, slovo *štvorstovkár* sa hodnotí ako slangové a *osemstovkár* ako hovorové. Slová *výškár*, *dialkár*, *strednotratiar* sa hodnotia zasa ako slangové. J. Jacko konštatuje, že tieto slová treba v súčasnosti hodnotiť ako športové termíny, teda ako spisovné slová používané v istom vymedzenom okruhu. Dotkol sa aj niektorých ďalších slov (*smečiar*, *blokár*, *stredopoliar*, *štvrtkár*, *polkár*, *hlavičkár*, *skeetár*, *motokrosár* a pod.), ktoré sa v Slovníku slovenského jazyka ešte neuvádzajú a ktoré podľa neho po začiatočnej zvyčajne aj dosť silnej štylistickej príznakovosti postupne strácajú hovorový, resp. slangový ráz a niektoré z nich sa ustáľujú ako športové termíny.

1.3. Nejednotné štylistické hodnotenie pomenovaní osôb z oblasti športu možno dokumentovať nielen na slovách utvorených príponou *-ár*, ktoré si všimol J. Jacko, ale aj na iných slovách utvorených touto slovotvornou príponou alebo jej závislým variantom *-iar*, resp. utvorených inými slovotvornými príponami.

V Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ) sa napr. slová *krauliar* (v SSJ písané *crawlíar*) a *prsiar* označujú kvalifikátorom *šport.*, čo značí, že ide o termín zo športovej oblasti (porov. Informácie pre používateľov slovníka. SSJ I, s. XII, §42), kým takisto utvorené slovo z toho istého mikrosystému, t. j. slovo *znakár* je označené kvalifikátorom *šport. slang.*, čo značí, že ide o slovo zo športového slangu. Slová *dialkár*, *výškár*, sú označené kvalifikátorom *šport. slang.*, kým slovo *žrdkár* je označené iba kvalifikátorom *šport.* podobne ako slová *oštepár*, *kladivár*, *gultar*, *diskár*. Slová *korčuliar* (*krasokorčuliar*, *rýchlakorčuliar*), *lyžiar* nie sú označené nijakým štylistickým kvalifikátorom, kým slovo *sánkár* je už označené aj kvalifikátorom *šport.* Slovo *plošinár* je označené kvalifikátorom *šport.*, ale *vrchár* už kvalifikátorom *šport. slang.* Slovo *jazdár* je označené kvalifikátorom *lyž.* (= lyžiarsky termín; nie je jasné, prečo sa použil takýto kvalifikátor, a nie všeobecnejší kvalifikátor *šport.*), ale slovo *slalomár* je označené kvalifikátorom *šport. slang.* Ako *šport. slang.* sú označené aj slová *združenár* a *pozemkár*, hoci je medzi nimi rozdiel v ústrojnosti tvorenia (porov. Považaj, 1985).

Menej rozdielov v štylistickom hodnotení je pri názvoch utvorených

príponou *-ista*. Tu sú napr. slová *basketbalista*, *futbalista*, *hokejista*, *stolnotenista*, *šachista*, *tenista*, *volejbalista* bez štylistického kvalifikátora, kým slová *bicyklebalista*, *bobista*, *basebalista*, *fleuretista*, *vodnopolista* sú označené kvalifikátorom *šport.*, slovo *rugbista* kvalifikátorom *tel.* (telovýchovný termín) a iba slovo *deblista* (v SSJ písané *doublista*) kvalifikátorom *šport. slang.* Rozdiel v hodnotení možno vidieť aj pri pomenovaniach z toho istého mikrosystému utvorených rozličnými príponami (porov. *kanoista* bez kvalifikátora a *kajakár* s kvalifikátorom *šport.*).

Ďalšie príklady na rozličné štylistické hodnotenie pri slovách utvorených inými slovotvornými príponami: slovo *protihráč* je uvedené s kvalifikátorom *šport.*, ale slovo *spoluhráč* bez kvalifikátora. Slová *záložník*, *útočník* sú uvedené s kvalifikátorom *šport.*, ale slovo *kridelník* (vzniklo univerbizáciou) ako *šport. slang.* Slovo *skokan* je uvedené s kvalifikátorom *šport.*, ale slovo *trojskokan* je uvedené ako *šport. slang.* (hoci základové slovo *trojskok* má kvalifikátor *šport.*).

1.4. Ukazuje sa, že uvedené rozdiely v štylistickom hodnotení pomenovaní osôb z oblasti športu (a nielen z tohto vecného okruhu) nevyplývali iba z nedostatkov koordinačnej činnosti pri redigovaní slovníka a z toho, že sa slovník pripravoval pol druhu desaťročia, ale aj z nejednotného chápania slangu v čase koncipovania a redigovania SSJ. (Máme tu na mysli predovšetkým prostriedky profesionálneho slangu, medzi ktoré možno zaradiť aj niektoré pomenovania osôb z oblasti športu.) Svedčí o tom aj porovnanie toho, ako sa vysvetľuje skratka *slang.* v inštrukciách pre používateľov SSJ, ako sa pristupuje k takto označeným slovám v posudkoch slovníka publikovaných v časopise *Slovenská reč* (1966) pôvodne prednesených na konferencii o slovníku a ako sa štylisticky členila slovná zásoba v koncepcii SSJ z hľadiska jej spracovania v normatívnom slovníku.

M. Šalingová sa v rámci súboru príspevkov publikovaných viacerými autormi v Slovenskej reči (1955, 1956), v ktorých sa vlastne vysvetľovala koncepcia SSJ, venovala štylistickej charakteristike slov v normatívnom slovníku. Konštatovala, že z nespisovných vrstiev slovnej zásoby budú do slovníka zahrnuté okrem iných aj slangové slová (Šalingová, 1955). Slangové slová (označené v slovníku skratkou *slang.*) vymedzila ako slová z jednotlivých pracovných slangov, napr. lekárskeho, banického, železničiarskeho, ale aj ako slová z nižšej vrstvy hovorového štýlu. Napokon zdôraznila, že „termín *slang* nepoužívame iba v úzkom význame nespisovná reč určitého pracovného prostredia, ale v širšom význame nižšia hovorová reč (najmä mestského prostredia)“ (s. 48).

Rovnako chápal slangové slová aj J. Horecký (1956, s. 67), keď ich zaradovoval k nociónálnym a nespisovným prostriedkom.

Na rozdiel od Šalingovej vymedzenia štylistického kvalifikátora *slang*. sa v informáciách pre používateľov SSJ (1, s. XII, § 42) uvádza, že štylistickým kvalifikátorom *slang*. sú označené „slová z odborných slangov“, pričom sa tento kvalifikátor spomína v rámci kvalifikátorov označujúcich slová, „ktorých používanie je charakteristické pre niektorý štýl spisovného jazyka“. Napokon aj v posudku SSJ, ktorý vypracoval lexikografický kolektív ÚJČ ČSAV v Prahe (1966), sa v súlade so zaradením kvalifikátora *slang*. v inštrukciách pre používateľov slovníka začleňujú slangové slová medzi slová „charakteristická pro určitý styl spisovného jazyka“ (s. 29).

V neskoršom období sa pri členení slovnej zásoby z hľadiska spisovnosti slangové slová v mnohých prácach zaraďujú jednoznačne medzi nespisovné jazykové prostriedky, hoci viacerí autori si uvedomujú rozdiel medzi vlastnou slangovou vrstvou vyznačujúcou sa citovou zafarbenosťou, expresívnosťou a deformujúcou prostriedky spisovného jazyka a vrstvou prostriedkov pracovného, resp. profesionálneho slangu. Na tieto rozdiely upozornil v referáte na konferencii o jazykovej kultúre spisovnej slovenčiny v roku 1966 M. Urbančok (1967), ale poukázali na ne aj autori prác o lexikológii a štylistike. M. Urbančok konštatuje, že „niektoré vrstvy tzv. pracovných slangov nesvedčia o vlastnej slangovosti. Ide skôr o príznak hovorovosti“ (s. 25). J. Mistrik (1970, s. 200) zasa člení slang na nižší a vyšší, ktorý nazýva aj intelektuálny alebo pracovný. Ešte ďalej ide v riešení tohto problému A. Tejnor v diskusnom príspevku prednesenom na spomínanej konferencii (Tejnor, 1967). Podľa neho je potrebné štýlovo diferencovať dve vrstvy v profesionálnom vyjadrovaní, a to vrstvu prostriedkov vznikajúcich z potreby jazykovej ekonómie, ktorá sa prejavuje kondenzáciou pomenovaní (ide o univerbizované prostriedky), ale bez expresivity (napr. *presilovka* namiesto *presilová hra*, *telocvikár* namiesto *učiteľ telesnej výchovy*), ktorá je na úrovni hovorových prostriedkov (v normatívnom slovníku by sa mala aj odlišne kvalifikovať, autor však neprináša konkrétny návrh), a vrstvu prostriedkov obsahujúcich expresívne prvky, v ktorých sa prejavuje jazyková hravosť a dezintegračná tendencia (napr. *trandák* namiesto *transformátor*, *fľaška* namiesto *elektrónka*). P. Ondrus (1972) v súvislosti s členením slovnej zásoby hovorí o slangových slovách vyznačujúcich sa príznakom citového zafarbenia, expresívnosti a deformujúcich spisovný jazyk a o profesionalizmoch pomenúvajúcich predmety a príznaky spojené s istou profesiou, ktoré sa podľa neho z hľadiska štýlovej platnosti blížia k hovorovým slovám (s. 47).

Problémom štylistického hodnotenia profesionalizmov sa zaoberal aj J. Findra (1980), ktorý ich hodnotí ako štylisticky zafarbené pomenovania tvoriace príznakovú zložku hovorovej štýlovej vrstvy (za-

raduje ich k štylistickej triede expresívnych slov). Podľa neho (Findra, 1984) pri niektorých profesionalizmoch však nastáva posun ich štylistiky od nespisovnosti a emocionálnosti k spisovnosti a nocio-nálnosti.

1.5. Z tohto krátkeho prehľadu literatúry o členení slovnej zásoby a o mieste slangových slov v nej vidno, že sa uvedomuje potreba slová používané pri pracovnej činnosti (a — doplnili by sme — aj pri záujmovej činnosti), ktoré veľmi často vznikajú univerbizáciou z dvoj-slovných aj viac-slovných pomenovaní, ale aj analógiou podľa iných takto utvorených pomenovaní, štylisticky hodnotiť inak ako vlastné slangové slová, a teda nezaraďovať ich do nespisovnej vrstvy jazyko-vých prostriedkov. Univerbizácia totiž nemôže byť kritériom na za-radenie príslušného lexikálneho prostriedku medzi štylisticky prízna-kové až slangové, a teda v konečnom dôsledku medzi nespisovné ja-zykové prostriedky.

Na túto problematiku upozorňuje J. Bosák (v tlači), podľa ktorého sa všetky univerbizované štruktúry nemôžu hodnotiť nediferencovane, a teda všetky univerbizované jazykové prostriedky utvorené derivá-ciou podľa najproduktívnejších slovotvorných modelov a nevyhnutné pre daný komunikačný akt nemožno pokladať za štylisticky prízna-kové.

Ak je teda slovo utvorené slovotvorným postupom bežne sa uplat-ňujúcim v spisovnom jazyku, nemá sa zaraďovať medzi slangové ja-zykové prostriedky, ak pravda, nejestvuje iný dôvod na takéto za-radenie. Novoutvorené slová (neologizmy) sa tiež nemajú automatic-ky zaraďovať do štylisticky príznakovkej slovnej zásoby (do hovor-ovej alebo dokonca až slangovej vrstvy) iba zato, že obsahujú príznak novosti (s takýmto prístupom sme sa niekedy stretávali aj pri pome-novaniach osôb; porov. aj závery J. Jacka — 1979a).

2.1. Pri posudzovaní štýlovej hodnoty pomenovaní osôb z oblasti športu ako odvodených slov treba vychádzať z faktu, že štýlové za-farbenie odvodeného slova môžu ovplyvniť tri faktory: a) slovotvorný základ — základové slovo, b) slovotvorný postup, c) slovotvorná prí-pona. Ak je slovotvorný základ štylisticky príznakový, spravidla je aj jeho derivát štylisticky príznakový. Ak je však slovotvorný základ štylisticky bezpríznakový, z toho ešte jednoznačne nevyplýva, že bez-príznakový zostáva aj jeho derivát. Štýlovú hodnotu slova môže ešte ovplyvniť zvolený slovotvorný postup a slovotvorná prípona. V rámci národného jazyka sa uplatňujú niektoré rovnaké slovotvorné postupy nielen v jeho spisovnej vrstve, či už neutrálnej alebo hovorovej, ale aj v nespisovnej vrstve. Niektoré slovotvorné postupy sú však príznač-né práve pre nespisovné útvary, v našom prípade pre slangy; ide o postupy, pri ktorých sa deformujú spisovné jazykové prostriedky. Po-

dobne možno hodnotiť z hľadiska príznakovosti, resp. stupňa príznakovosti aj slovotvorné prípony. Niektoré slovotvorné prípony majú veľmi malý alebo takmer nijaký stupeň štylistickej príznakovosti, iné ho majú väčší a niektoré veľmi veľký. Napríklad pri tvorení pomenovaní osôb štylisticky bezpríznakové sú prípony *-ista*, *-č*, *-teľ*, *-ník*, malý stupeň štylistickej príznakovosti má prípona *-ár/-iar* (porov. Bosák, v tlači), väčší stupeň štylistickej príznakovosti má prípona *-ák* (porov. *dopravák*, *textilák*) a veľký stupeň štylistickej príznakovosti má napr. prípona *-oš* (porov. *roboš*). Aby bolo odvodené slovo štylisticky bezpríznakové, musia byť spravidla všetky slovotvorné prostriedky, ktoré sa uplatňujú pri jeho tvorení, štylisticky bezpríznakové, t. j. štylisticky bezpríznakový musí byť slovotvorný základ (základové slovo), slovotvorný postup i slovotvorná prípona. Ak sa čo len v jednej zložke uplatní štylisticky príznakový prostriedok, odvodené slovo je štylisticky príznakové, pričom sa podľa množstva uplatnených štylisticky príznakových prostriedkov zvyšuje aj stupeň štylistickej príznakovosti.

2.2. Ak podľa naznačených kritérií posudzujeme štylistické hodnotenie pomenovaní osôb z oblasti športu v SSJ, dospievame k záveru, že sa niekedy postupovalo akoby náhodne. Inak by neboli vznikli rozdiely v štylistickom hodnotení slov, na ktoré sme upozornili v bode 1.3. Z konštatovaní uvedených v predchádzajúcom bode vyplýva pre štylistické hodnotenie skúmaných pomenovaní osôb takýto aplikačný záver: Pomenovania osôb *hádzanár*, *krauliár*, *prsiar*, *znakár*, *dial'kár*, *zjazdár*, *slalomár*; *stípliar*, *časovkár*, *krosár* (*autokrosár*, *motokrosár*, *cyklokrosár*), *skeetár*, *voľnoštýliar*; *hokejista*, *futbalista*, *basketbalista*, *volejbalista*, *tenista*, *šachista*, *rugbista*, *pólista*, *cyklista*, *kulturista*, *parašutista*, *džudista*, *karatista*, *basebalista*, *bedmintonista*, *biatlonista*, *bicyklebalista*, *vodnopólista*, *widsurfista*, *vodák* motivované názvom športovej disciplíny a utvorené od štylisticky bezpríznakových slov sú spisovné slová bez štylistického príznaku, prípadne s príznakom športový termín (podľa miery terminologizácie). Spisovné, štylisticky neutrálne sú aj pomenovania osôb motivované dĺžkou trate, ako sú *stovkár*, *dvojstovkár*, *štvorstovkár*, *osemstovkár*, *miliar*, *strednotratiar*. Pomenovania *štvrtkár*, *polkár*, ktorých odvodzovací základ sa hodnotí ako hovorový, majú takisto príznak hovorovosti (porov. aj Jacko, 1979b). Pomenovania *dvojbojár*, *trojbojár*, *päťbojár*, *sedembojár*, *desaťbojár*, *viacbojár* sú štylisticky neutrálne a rovnakú hodnotu budú mať aj ďalšie pomenovania utvorené podľa toho istého modelu.

Veľkú skupinu tvoria pomenovania osôb utvorené od názvov vecí: *diskár*, *guliár*, *kladivár*, *oštepár*, *kolár*, *korčuliár*, *lyžiar*, *sánkár*, *jachtár*, *kajakár*, *prekážkár*, *skifár*; *kanoista*, *tandemista*, *bobista*, *fleuretista*, *kordista*, *rogalista*. Všetky sú spisovné slová bez štylistického

príznaku, prípadne s príznakom športový termín. Rovnakú hodnotu majú aj pomenovania osôb motivované miestom súťaženia, ako sú *plošinár, vrchár, cestár, dráhar, plochodrážnik*, pomenovania osôb vykonávajúcich istú funkciu, činnosť alebo majúcich presne určené postavenie v športových (loptových) hrách, ako sú *brankár, smečiar, blokár, poliar (strednopoliar), sietiar, hlavičkár, obranca, záložník, útočník, krídelník, rojník* i pomenovania účastníkov rozličných stupňov súťaže, ako sú *finalista, semifinlista, štvrtfinalista, ligista, prvooligista, druhooligista*, a pomenovania členov, resp. prívržencov telovýchovných jednot *slovanista, slávista, duklista, interista*, ďalej pomenovania *pivotman, finišman, postman, singlista, deblista, skokan, trojskokan, združenár*. Pomenovanie *pozemkár* by sme so zreteľom na to, čo sa už o ňom povedalo, hodnotili ako slangové zo športovej oblasti.

2.3. Rovnakú štýlovú hodnotu ako mužské pomenovania osôb z oblasti športu majú aj príslušné prechýlené pomenovania ženského rodu.

2.4. Pri koncipovaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka sa nanačnený prístup k pomenovaniám osôb z oblasti športu bral do úvahy. Môžeme konštatovať, že pomenovania osôb zo skúmaného vecného okruhu, ktoré sa dostali do slovníka a pri ktorých sa uplatnil rovnaký slovotvorný postup, ktoré boli utvorené rovnakou slovotvornou príponou od štýlisticky rovnako hodnotených a sémanticky príbuzných slovotvorných základov, hodnotia sa zo štýlistickej stránky rovnako.

Keďže ide o krátky slovník, nedostali sa doň všetky spomínané slová, ako ani všetky slová, ktoré sa uvádzajú v Slovníku slovenského jazyka. Vyplýva to z princípov uplatňovaných pri výbere slov do slovníka. V Krátkom slovníku slovenského jazyka sa zväčša upustilo aj od uvádzania kvalifikátora *šport*. [= športový termín] a okolnosť, že sa príslušné slovo používa prevažne v športovej oblasti, naznačila sa spravidla vo výklade. Prizeralo sa aj na istú determinologizáciu niektorých pomenovaní, ktoré už prekročili rámec úzkej športovej oblasti (porov. *lyžiar, sánkár* a pod.). Pri pomenovaniach osôb z oblasti športu sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka uplatňujú tieto typy výkladov a) *šermiar* — kto pestuje šerm, b) *basketbalista* — hráč basketbalu, c) *guliár* — športovec pestujúci vrh guľou.

3. V tomto článku sme chceli ukázať nielen na to, čo ovplyvňuje štýlistické hodnotenie pomenovaní osôb z oblasti športu, ale aj na to, ako sa k týmto pomenovaniám pristupuje v súčasnosti, ako sa k nim pristupovalo v Krátkom slovníku slovenského jazyka, a to aj v porovnaní so stavom v Slovníku slovenského jazyka. Tým sme zároveň chceli ukázať na vývin v ich štýlistickom hodnotení a na isté dynamické procesy prebiehajúce v tejto oblasti. Nazdávame sa, že naznačené hodnotenie uvedenej časti slovnej zásoby i jej spracovanie v Krátkom slovníku slovenského jazyka môže byť dobrým východiskom

pri posudzovaní ďalších pomenovaní nielen v oblasti športu, ale aj v iných oblastiach.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava

LITERATÚRA

BOSÁK, J.: Metodologické východiská pri hodnotení hovorových javov [v tlači].

FINDRA, J.: Profesionalizmy ako vrstva slovnej zásoby. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Philologica*. 30. 1979. Red. J. Mistrik. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 71—80.

FINDRA, J.: Dynamika štylistických významov slova. In: *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 151—156.

HORECKÝ, J.: Členenie slovnej zásoby. *Slovenská reč*, 21, 1956, s. 64—70.
JACKO, J.: Názvy športovcov s príponou -ár a ich štylistická diferenciácia. *Kultúra slova*, 13, 1979, s. 265—268 [1979a].

JACKO, J.: Produktivita prípon pri názvoch osôb. *Kultúra slova*, 13, 1979, s. 141—147 [1979b].

JACKO, J.: Cudzie slová v novinách. *Kultúra slova*, 14, 1980, s. 211—215.

JACKO, J.: Nové názvy osôb a vecí [nástrojov]. *Kultúra slova*, 16, 1982, s. 230—236.

Lexikografický kolektív. ÚJČ ČSAV PRAHA: *Slovník slovenského jazyka z hľadiska súčasnej lexikografickej teórie a praxe*. *Slovenská reč*, 31, 1966, s. 20—36.

MISTRÍK, J.: *Štylistika slovenského jazyka*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 424 s.

ONDRUS, P.: *Slovenská lexikológia*. 2. *Náuka o slovnej zásobe*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 96 s.

POVAŽAJ, M.: Pomenovania osôb z oblasti športu. *Kultúra slova*, 19, 1985, s. 267—277.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959—1968. 6 zv.

ŠALINGOVÁ, M.: K štylistickej charakteristike slov v normatívnom slovníku. *Slovenská reč*, 20, 1955, s. 40—49.

TEJNOR, A.: Dve poznámky ke kritériám spisovnosti. In: *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967, s. 68—69.

URBANČOK, M.: *Spisovný jazyk a slangy*. In: *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967, s. 23—28.

Športové výrazy so zakončením *-bal* v spisovnej slovenčine

LADISLAV DVONČ

1. Do spisovnej slovenčiny sa prevzalo viacero zložených slov z angličtiny, v ktorých druhej časti je zložka *-ball*, napr. *football*, *volleyball*. V spisovnej slovenčine sa zväčša používajú v upravenej pravopisnej podobe s druhou časťou *-bal* (*futbal*, *volejbal*), iba pri niektorých sa dosiaľ zachováva pôvodná anglická pravopisná a výslovnostná podoba, napr. *baseball* [*bejzból*].

2. Všimnime si najprv, ktoré z takýchto slov sa v našich základných jazykových príručkách a v inej literatúre spomínajú. Pravidlá slovenského pravopisu (ďalej PSP) z r. 1931 uvádzajú slovo *futbal* (s. 128). PSP z r. 1940 zaznamenávajú slová *futbal* a *volejbal*, ďalšie PSP z r. 1953 uvádzajú slová *basketbal*, *futbal*, *volejbal*, rovnaký stav je aj v najnovšom vydaní z r. 1971. P. Tvrďý vo svojom slovníku (1933, 1937) nezaznamenáva ešte ani jedno takéto slovo. J. M. Pridavok (1939) uvádza slová *basket-ball*, *futbal*, *Handballspiel*, *netball*, *volley-ball*. V Slovníku slovenského jazyka (1959–1968) sú slová *baseball* (zv. 6, 1968, s. 13), *basketbal* (zv. 1, 1959, s. 73), *futbal* (zv. 1, 1959, s. 422), *handbal* (zv. 1, 1959, s. 459), *medicinbal* (zv. 2, 1960, s. 120), *volejbal* (zv. 5, 1965, s. 142). U J. Mistrika (1976, s. 312) nachádzame slová *basketbal*, *bicyklebal*, *futbal*, *handbal*, *medicinbal*, *volejbal*. V Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Manikovej (1979) sa uvádzajú slová *baseball* s výslovnosťou [*bejzból*], *basketbal*, *bicyklebal*, *futbal*, *handbal*, *matchball* s výslovnosťou [*mečból*], *medicinbal*, *setball* s výslovnosťou [*setból*], *volejbal*. V Česko-slovenskom slovníku (1979) sa uvádzajú slovenské ekvivalenty českých výrazov na *-bal* a *-bol*: *basketbal* — *basketbal*, *fotbal* — *futbal*, *nohejbal* — *nožný volejbal*, *pozemný volejbal*, *setbol* — *setball*, *volejbal* — *volejbal*. Malá encyklopédia telesnej výchovy a športu (1980) uvádza výrazy *baseball* (s. 273), *basketbal* (s. 274), *bicyklebal* (s. 288), *handbal* (s. 343 v hesle *hádzaná*), *netball* (s. 468), *nohejbal* (s. 468–469), *softball* (s. 515), *volejbal* (s. 601). Á. Král (1984) uvádza slová *baseball* s výslovnosťou [*bejzból*], *basketbal* [*baskedbal*], *bicyklebal* [*biciklebal*] alebo [*bicikleból*], *fuibal* [*fudbal*], s upozornením na nesprávnosť podoby *fodbal* (s. 278), *handbal*, *matchball* [*medžból*], *medicinbal* [*medicinbal*] alebo [*medicimbal*], pričom výslovnosť [*medicinbal*] je označená hviezdičkou ako výslovnosť vyššieho štýlu, *setball* [*sedból*], *softbal* [*sowdbal*], *volejbal* [*voleibal*]. V doterajšej literatúre sa spomína aj výraz *rukejbal* (Ondrejovič, 1975, s. 107), doložené máme ďalej slovo *hokejbal* (Večerník, 3. 10. 1985, s. 10) a hybridné slovo *podvodbal*

[Život. 25, 1975, č. 24, s. 58]. Najnovšie sme zistili existenciu slova *golbal*, na čo ukazuje tento doklad: *Golbalový turnaj zrakovo postihnutých organizuje Obvodný zväz invalidov Bratislava IV a TJ Mladost* (Večerník, 18. 4. 1986, s. 16). Náš prehľad ukazuje, že slová na *-bal*, resp. *-ball* v spisovnej slovenčine pribúdajú. Súhrnne ide o tieto slová: *baseball*, *basketbal*, *bicyklebal*, *futbal*, *golbal*, *handbal*, *hokejbal*, *matchball*, *medicinbal*, *netball*, *nohejbal*, *podvodbal*, *rukejbal*, *setbal*, *softball/softbal*, *volejbal* (16 slov).

3. Všimnime si teraz bližšie také výrazy, pri ktorých sú isté problémy.

Slovo *baseball* sa dosiaľ používa v spisovnej slovenčine v pôvodnej anglickej pravopisnej podobe a zachováva sa aj pôvodná výslovnosť [bejzból]. Súvisí to zrejme s tým, že táto hra u nás nezdolala a je aj málo známa. Ak by sa malo toto slovo používať v poslovenčenej podobe, prichádzala by tu do úvahy podoba *bejzbal* na základe výslovnosti prvej časti slova *base* ako [bejz] a nahrádzania časti *ball* podobou *bal*.

Pri slove *bicyklebal* Ā. Král uvádza výslovnosť [biciklebal] alebo [bicikleból]. Nazdávame sa, že sa tu bežne uplatňuje výslovnosť v zhode s pravopisom, teda [biciklebal]. Výslovnosť s [-ból] sa v tomto type slov uplatňuje vtedy, keď sa používa pôvodná pravopisná podoba na *-ball*, napr. *baseball* [bejzból]. Pri slove *bicyklebal* sa s výslovnosťou s koncovým *-bal* bežne stretávame v rozhlasových a televíznych spravodajských reláciách a reportážach.

Pri slove *futbal* sa popri výslovnosti [fudbal] vyskytuje aj výslovnosť [jodbal], ktorá sa hodnotí ako nesprávna (porov. napr. Ā. Král, 1984).

Golbal predstavuje hru s loptou vydávajúcou zvuk (hra pre nevidiacich). Ako vidieť, v našom doklade sa v prvej časti zachováva pôvodná anglická podoba, druhá časť je už poslovenčená (zakončenie *-ba!* podobne ako *futbal*, *handbal* atď.). Nazdávame sa, že by bolo vhodné používať toto slovo aj v prvej časti v poslovenčenej podobe, teda *golbal*.

Pri slove *handbal* sa stretávame s nejednotným výkladom jeho významu. V Slovníku slovenského jazyka (1, 1959, s. 458) sa vysvetľuje takto: druh loptovej hry hranej rukami, hra podobná hádzanej. Naproti tomu v Slovníku cudzích slov (Ivanová-Šalingová — Maníková, 1979, s. 344) sa slovo *handbal* vysvetľuje slovom *hádzaná*, teda *handbal* a *hádzaná* sa tu stotožňujú. V Malej encyklopédii telesnej výchovy a športu sa v hesle *hádzaná* (s. 343) spomína *hádzaná s 11 hráčmi*, ktorá sa podľa tejto príručky nazýva *handbal* (rozšírenejšia je *hádzaná so 7 hráčmi*), čo tiež ukazuje na istý rozdiel medzi *hádzanou* a *handbalom*. Rozdiel vyplýva aj zo spracovania hesiel *handbal* a

házená v Slovníku spisovného jazyka českého [1, 1960, s. 566, 574]. Výklad v SSJ je správnejší, nie je však dosť presný. Výraz *Handballspiel*, ktorý spomína J. M. Prídavok, sa u nás nezaužíval (ani v prípadnej poslovenčenej podobe).

Hokejbal predstavuje kombináciu ľadového a pozemného hokeja. Je to hra na asfaltových ihriskách s hokejovou palicou (hokejkou) a s tenisovou loptou. Je to, ako sa píše v bratislavskom *Večerníku* z 3. 10. 1985, mladý šport, ktorý sa predtým nazýval *hokej s loptičkou*. Slovo *hokejbal* vhodne nadväzuje na ostatné slová zakončené na *-bal*, preto ho treba prijať ako športový termín.

V našich jazykových príručkách sa spomína slovo *matchball* s výslovnosťou [mečból] alebo [medžból]. Jedine možná je tu výslovnosť s *dž*, pretože pred *b* sa uplatňuje znelostná asimilácia. Tomuto slovu venoval osobitnú pozornosť J. Jacko [1983, s. 43–44]. Z dennej tlače (zo *Smeny* a *Pravdy*) uvádza doklady na používanie zdomácnenej podoby *mečbol* a túto podobu odporúča aj používať. Tu možno upozorniť, že sa používa aj zdomácnená pravopisná podoba *mečbal*, ktorá nadväzuje na podoby *basketbal*, *futbal*, *volejbal* atď. Napr. *Nováček nevyužil dva mečbaly* [Pravda, 29. 10. 1984, s. 5]. — *Až siedmy mečbal* [Pravda, 6. 12. 1984, s. 8]. Nazdávame sa, že v zhode s celkovým trendom, ktorý sa uplatňuje pri poslovenčovaní slov anglického pôvodu na *-ball* (ich úpravou na *-bal*), by sme mali používať práve podobu *mečbal* [medžbal]. Písanie *mečbal* s *č* je odôvodnené tým, že slovo *match*, ktoré je súčasťou slova *matchball*, sa vyslovuje s *č*; výslovnosť slova *match* ako *meč* spomína už P. Tvrď [1933, s. 268], takisto J. M. Prídavok [1939, s. 405].

Pri slove *medicinbal* Á. Král rozlišuje výslovnosť s *n* ako výslovnosť vyššieho štýlu a výslovnosť s *m* [*medicinbal* — *medicimbal*]. Zdá sa nám, že tento štylistický rozdiel sa zreteľnejšie neuplatňuje.

V staršom slovníku J. M. Prídavka sa uvádza slovo *netball*, aj v novšie vydannej Malej encyklopédii telesnej výchovy a športu je podoba *netball*, teda pôvodná anglická pravopisná podoba. Toto slovo je málo známe, resp. prakticky neznáme. Pretože však slová na *-ball* prechádzajú procesom poslovenčovania, odporúčali by sme používať podobu *netbal*.

V našej doterajšej literatúre sa najväčšia pozornosť venovala slovu *nohejbal*, ktoré nebolo utvorené v angličtine (a odtiaľ prevzaté), ale v českom športovom prostredí analogicky podľa slova *volejbal*. Namiesto výrazu *nohejbal* sa v Čechách odporúčali (pre jeho nesystémovosť a nezvyčajnosť) pomenovania *fotbal-tenis* a *kopaný tenis*, na Slovensku *malý futbal*, *minifutbal* [Masár, 1969, s. 188–189; 1973, s. 5]. Väčšiu pozornosť venoval tomuto slovu S. Ondrejovič [1975, s. 107–108]. Podľa neho *nohejbal* má bližšie k volejbalu ako k tenisu

alebo futbalu. Spomína, že na Slovensku sa používa aj výraz *nohbal*, ktorý lepšie vyhovuje slovotvorným zákonitostiam, nie je však taký rozšírený a ani taký výhodný, keďže nepoukazuje na súvislosť s volejbalom. Podľa autora formálna nezvyčajnosť nie je prekážkou, aby slovo *nohejbal* nemohlo byť prijaté do spisovnej slovnej zásoby, zatiaľ však nemožno podľa neho odmietnuť ani výraz *nohbal*. F. Kočiš (1975, s. 239—240) navrhoval termín *nožný volejbal*. Spomínala sa aj možnosť používať termín *futbalový volejbal* alebo *volejbalový futbal* (Dvonč, 1976, s. 6). V Česko-slovenskom slovníku sa k čes. výrazu *nohejbal* uvádzajú slovenské ekvivalenty *nožný volejbal* a *pozemný volejbal*. V Slovníku cudzích slov (Ivanová-Šalingová — Maníková, 1979) sa slovo *nohejbal* vysvetľuje takto: (čes. + angl.) slang. futbal-tenis, kopaný tenis, minifutbal. Má teda českú a anglickú časť, určuje sa ako štylisticky príznakové, nespisovné pomenovanie, pričom sa jeho význam osvetľuje pomenovaniami, ktoré sú bližšie k pomenovaniu *tenis* (*futbal tenis, kopaný tenis*) alebo *futbal* (*futbal tenis, minifutbal*). Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1978) hodnotí už slovo *nohejbal* ako športový termín. V Malej encyklopédii telesnej výchovy a športu (s. 468) sa pri slove *nohejbal* zaznamenáva anglický ekvivalent *football-tennis* a nemecký *Fussballtennis*. Podľa tejto príručky ide o športovú hru, ktorá sa vyvinula ako modifikácia futbalu. Má rýdzo futbalovú techniku, tenisový charakter a volejbalové ihrisko. Tu sa konštatuje, že „slangový názov *nohejbal* prijal Zväz nohejbalu ČUV aj SÚV ČSZTV“. Nazdávame sa, že pri slove *nohejbal* sa stále pociťuje jeho nezvyčajnosť, ktorá vyplýva zo spôsobu jeho utvorenia analogicky podľa slova *volejbal* (ktoré je cudzieho pôvodu). Preto nevyhovuje ako športový termín popri štylisticky bezpríznačných výrazoch, ako sú *basketbal, futbal, handbal, volejbal* atď. F. Kočiš (1975) poukázal na potrebu všimnúť si cudzie ekvivalenty a podľa nich riešiť otázku pomenovania tohto druhu športovej hry.

Hybridné je aj slovo *podvodbal*. V časopise *Život*, kde sa toto slovo použilo, čítame, že vo Francúzsku i v NSR sa rozšíril nový podvodný šport. Je to kolektívna hra potápačov podobná basketbalu, ibaže lopta sa kladie do koša na dne bazéna. Podobu *podvodbal* nemožno prijať, lebo vzniká mylná predstava, že v prvej časti tohto slova je slovo *podvod*. Myslí sa tu, pravda, na hru pod vodou. Ale ani prípadný názov *podvodný basketbal* by nebol vhodný, lebo by tu zas nevyhovovalo príd. meno *podvodný* (Masár, 1967, s. 94). Mohlo by sa tu skôr uvažovať o pomenovaní, ktoré by súviselo so slovom *potápač*, napr. *potápačský basketbal*.

Slovo *rukejbal* treba odmietnuť podobne ako slovo *nohejbal*. Okrem S. Ondrejoviča nikto iný toto pomenovanie nespomína, sám S. Ondrejovič význam tohto výrazu nevysvetľuje.

V našej doterajšej literatúre sa uvádza v pôvodnej podobe aj slovo *setball* s výslovnosťou [-ból]. J. Jacko odporúča používať podobu *setbol* s výslovnosťou [sedból] podobne ako *mečbol* namiesto *matchball* (Jacko, 1983, s. 44). Aj v tomto prípade máme doloženú podobu s -bal: *Vo finále ma Nyström porazil, keď som mal v 1. sete setbal* (Večerník, 31. 10. 1984, s. 8). Odporúčame používať podobu *setbal* s výslovnosťou [sedbal].

V našich príručkách sa uvádza pomenovanie *softball* aj *softbal*. Podľa S. Ondrejoviča (1977, s. 383) niet nijakých dôvodov zotrvať pri pôvodnej anglickej pravopisnej podobe *softball* a výslovnostnej [softból], možno používať zdomácnenú podobu *softbal*. Túto podobu uvádza už Á. Král, pričom určuje výslovnosť [sowdból] (so znelostnou asimiláciou).

Súhrnne možno konštatovať, že zložené anglické slová s časťou -ball sa v spisovnej slovenčine používajú zväčša v poslovenčenej podobe s -bal a je tendencia používať takto aj ďalšie takéto slová. Sú to všetko športové výrazy. Zväčša ide o pomenovania hier, zriedkavejšie iné pomenovania, ktoré tiež súvisia so športom, napr. *matchball*, *setball*, resp. *mečbal*, *setbal*. Niektoré takéto pomenovania nevyhovujú z hľadiska tvorenia slov v spisovnej slovenčine, napr. *nohejbal*, *rukejbal*, *podvodbal*, preto bude potrebné nahradiť ich vhodnejšími výrazmi.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

- Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. Bratislava, Veda 1979. 792 s.
DVONČ, L.: Čo s nohejbalom? Nedeľná Pravda, 9, 1976, č. 30, s. 6.
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.
JACKO, J.: Pravopis a skloňovanie tenisových termínov anglického pôvodu. Slovenská reč, 48, 1983, s. 42—47.
KOČIŠ, F.: Nožný volejbal. Slovenská reč, 40, 1975, s. 239—240.
KRÁL, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.
Malá encyklopédia telesnej výchovy a športu. Sprac. kol. autorov. Zost. J. Perútka. Bratislava, Šport — Obzor 1980. 728 s.
MASÁR, I.: Masáž pod vodou a streky, nie „podvodná (podvodová)“ masáž. Kultúra slova, 1, 1967, s. 94.
MASÁR, I.: Nohejbal? Kultúra slova, 3, 1969, s. 188.
MASÁR, I.: Nohejbal alebo hľadanie súceho názvu. Večerník, 7. 12. 1973, s. 5.
MISTRÍK, J.: Retrográdný slovník slovenčiny. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 736 s.

ONDREJOVIČ, S.: Nohejbal. Slovenská reč, 40, 1975, s. 107—108.

ONDREJOVIČ, S.: Softbal. Slovenská reč, 42, 1977, s. 383.

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Martin, Matica slovenská nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931. 364 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Martin, Matica slovenská 1940. 484 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953. 408 s.

PRÍDAVOK, J. M.: Slovník cudzích slov a výrazov v slovenčine. Praha — Prešov, Česko-slovenská grafická únia 1939. 704 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6. zv.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipec a F. Daneš. Praha, Academia 1978. 800 s.

Slovník spisovného jazyka českého. Red. B. Havránek a kol. Praha, Nakladatelství ČSAV — Academia 1960—1971. 4. zv.

TVRDÝ, P.: Slovenský frazeologický slovník. 2. dopl. vyd. Praha — Prešov, Československá grafická únia 1933. 844 s. — Doplnky k Slovenskému frazeologickému slovníku. Praha — Prešov, Československá grafická únia 1937. 242 s.

O produktivnosti pri tvorení jazykovedných termínov

JÁN PUCI

Charakteristické pre terminologickú lexiku je, že zákony jej tvorenia sa v podstate zhodujú so zákonmi tvorenia slov spisovného jazyka vôbec. Napriek tomu tvorenie termínov sa vyznačuje niektorými špecifickými črtami aj zo slovotvorného hľadiska. Termín predstavuje vlastne zhustenú definíciu pojmu, a preto úlohou slovotvorných prostriedkov je adekvátne vyjadriť charakteristické príznaky príslušného pojmu, aby termín ako pomenovanie pojmu mohol spoľahlivo slúžiť v komunikačnej sfére v rámci príslušného vedného odboru.

Pri pohľade na slovotvorné prostriedky, slovotvorné postupy a slovotvorné typy vidíme, že niektoré z nich sa vyznačujú vysokým funkčným využitím, kým iné sa obmedzujú iba na malý počet slov. Inými slovami stupeň produktivnosti je tu rozličný. Podľa M. Dokulila o produktivnosti možno hovoriť vo vzťahu k slovu ako celku, ale aj vo vzťahu ku ktorejkoľvek zložke slovotvornej štruktúry slova, teda vo vzťahu k slovotvorným prostriedkom, k formantom, vo vzťahu k slovotvorným základom, vo vzťahu k slovotvorným typom, ako aj vo vzťahu k slovotvorným spôsobom vôbec (Dokulil, 1962, s. 84). Treba povedať, že problematika produktivnosti slovotvorných postupov, ako aj

stupňa produktivity je pomerne zložitá a spoľahlivých a jednoznačných prístupov pri objektívnom zisťovaní zatiaľ niet. U rôznych autorov badať subjektívne a často protichodné stanoviská hodnotením stupňa produktivity určitých slovotvorných postupov. Ako sme už spomenuli, M. Dokulil pripisuje produktivnosť aj afixu (Dokulil, 1962, s. 78—84). Naproti tomu J. Horecký k tomuto problému pristupuje z iného hľadiska, keď hovorí, že nie je možné pripisovať produktivnosť prípone, resp. predpone, lebo tie samy osebe nič netvorია, preto nemôžu byť produktívne alebo neproduktívne, môžu byť nanajvýš živé (Horecký, 1971, s. 79). Podobne R. Seco za živý sufik považuje taký, ktorý slúžil a stále slúži na tvorenie nových slov (Seco, 1960, s. 150). Na druhej strane R. W. Zandvoort zastáva kompromisné stanovisko, keď tvrdí, že afixy možno rozdeliť do dvoch skupín; do prvej patria živé alebo produktívne afixy, pomocou ktorých možno tvoriť nové slová, do druhej patria neživé alebo neproduktívne afixy, lebo ich pomocou nie je možné tvoriť nové slová (Zandvoort, 1972, s. 290).

Základnými slovotvornými prostriedkami sú slovotvorný základ a slovotvorná prípona, prípadne predpona a nimi je daný slovotvorný typ; podľa nášho názoru možno hovoriť iba o produktivnosti určitého slovotvorného typu, lebo práve ten slúži ako vzor na tvorenie nových slov. V našom príspevku chceme venovať pozornosť produktivnosti niektorých slovotvorných typov, prípadne postupov pri tvorení odvodených slov, ako aj poukázať na životnosť niektorých prípon, ktoré sa používajú pri tvorení jazykovedných termínov, pričom skúmame spoločne domáce i prevzaté prípony.

Pri pohľade na jazykovednú terminológiu môžeme vidieť, že jedným z produktívnych slovotvorných typov sú termíny mužského rodu utvorené živou príponou *-ismus*. Takéto termíny označujú:

1. názvy rozličných jazykovedných smerov, škôl a pod., napr. *deskriptivizmus*, *štrukturalizmus*, *funkcionalizmus*, *logicismus*, *mentalizmus*, *purizmus* atď.

2. názvy cudzojazyčných, regionálnych a iných prvkov v jazyku, napr.: *amerikanizmus*, *anglicizmus*, *germanizmus*, *hispanizmus*, *dialektizmus*, *provincionalizmus* atď.

3. názvy niektorých jazykových javov, napr.: *vokalizmus*, *konsonantizmus*, *rotacizmus* a pod.

Dost substantívnych termínov mužského rodu je utvorených z latinského adjektíva, ktoré sa končí na *-ivus*. Tieto výrazy sa v slovenčine (aj v iných jazykoch) vyskytujú ako prevzaté hotové slová s úpravou prípony na *-iv* a používajú sa na označenie gramatických pádov, tvarov, stupňov, spôsobov atď., napr. *akuzatív*, *genitív datív*, *ablatív*, *elatív*, *ergatív*, *imperatív*, *indikatív*, *komparatív*, *superlatív*, *optatív* a pod.

Podobne z latinčiny sú prevzaté termíny, ktoré sa v slovenčine končia na *-ant*, *-ent* a *-ens*. Tieto termíny najčastejšie označujú gramatické alebo sémantické jednotky, zložky alebo vykonávateľa činnosti, napr.: *alternant*, *formant*, *variant*, *prézent*, *exponent*, *komponent*, *agens*, *antecedens* a pod. Vo väčšine prípadov ide o substantívne termíny, ktoré vznikli konverziou z latinského aktívneho prézenta (činného príchastia prítomného) zakončeného na *-ans*, *-ens* a *-iens*.

Pomerne produktívny je slovotvorný typ s príponou *-ok*, ktorou sa v slovenčine tvoria podstatné mená od predponových slovies, napr.: *prístavok*, *prisudok*, *prívlastok*. Touto príponou sú v slovenčine utvorené aj ďalšie jazykovedné termíny, napr.: *neurčitok*, *dôsledok*, *poriadok (slov)* a pod.

V slovenskej jazykovednej terminológii sa vyskytuje aj prípona *-ník* (*-nik*) a termíny ňou utvorené sa členia do viacerých významových skupín, napr.: *odsuvník*, *výkričník*, *otáznik*, *rozdeľovník*, *prechodník*, *slovník* atď.

Kvôli prehľadu uvádzame aj ďalšie, menej živé slovotvorné prípony, ktoré sa uplatnili v jazykovedných termínoch mužského rodu.

Príponou *-teľ*, ktorou sa od slovesných základov tvoria pomenovania vykonávateľov deja, sú utvorené napr. termíny *ukazovateľ*, *činiteľ*, *rozlišovateľ*. Vykonávateľ deja sa označuje aj príponou *-átor*, ktorá sa takisto pripája k slovesnému základu, napr.: *aktualizátor*, *rezonátor* atď.

Prípona *-on* sa vyskytuje v prevzatých slovách z gréčtiny, napr.: *asyndeton*, *epiteton*, *etymon*, *polysyndeton*.

Prípona *-ál* je latinského pôvodu (*-alis*) a vyskytuje sa v slovách, ktoré sa prevzali z latinčiny, napr.: *inštrumentál*, *kondicionál*, *plurál*.

V slovenčine sa vyskytuje niekoľko jazykovedných termínov, ktoré si zachovali pôvodnú latinskú príponu *-us*, napr.: *modus*, *nexus*, *rytmus*, *úzus*.

V poslednom čase analogicky s inými vednými odbormi aj v jazykovede sa vyskytujú termíny utvorené príponou *-oid*, ktorá vznikla z gréckeho *eidos/oídos* (= podobný). Vo väčšine prípadov ide o neologizmy, ktoré si často autori utvorili ako vlastné termíny, a preto takéto termíny nie sú spravidla zachytené v slovníkoch jazykovedných termínov. Príklady: *afixoid*, *prefixoid*, *sufixoid*, *verboid*, *kontoid*, *diftongoid*, *vokoid*, *radixoid*, *flexoid*, *amfixoid*, *morfemoid*, *synonymoid* a pod.

V modernej slovenskej jazykovednej literatúre možno nájsť termíny, ktoré sú utvorené príponou *-át*, hoci počet takýchto termínov nie je veľký, napr.: *derivát*, *determinát*, *identifikát*, *kondenzát*, *korelát*, *štrukturát*.

Niektorí bádatelia považujú za slovotvorné prípony aj také prvky

ako *-fón, -lóg, -gram, -graf, -meter* atď. Touto problematikou sme sa na stránkach tohto časopisu zaoberali v osobitnom príspevku [Puci, 1977, s. 325—328].

Pri skúmaní jazykovednej terminológie vidieť, že väčšina slovenských substantívnych termínov je ženského rodu a niektoré slovotvorné typy sa vyznačujú pozoruhodnou produktívnosťou. Medzi nimi na poprednom mieste je slovotvorný typ s príponou *-cia*, a to v slovách prevzatých najmä z latinčiny, v niektorých prípadoch už v hotovej podobe. V tejto podobe sa táto prípona vyskytuje po spoluhláske a termíny ňou utvorené najčastejšie pomenúvajú dej, v menšej miere výsledok deja, vlastnosť javu, napr.: *absorpcia, atrakcia, disjunkcia, funkcia, kontrakcia, redukcia, transkripcia, konštrukcia*. Prípona *-cia* má aj varianty *-ácia, -ícia* a *-úcia*.

Z variantov je najživší variant *-ácia*. Táto prípona je v mnohých jazykovedných termínoch, napr.: *asimilácia, sufixácia, desufixácia, infixácia, expirácia, geminácia, intonácia, konjugácia, modulácia, predikácia, transformácia*. Prípona *-ácia* býva často rozšírená o element *-iz-* a tento variant je takisto v mnohých termínoch, napr. *delabializácia, fonologizácia, gramatikalizácia, lexikalizácia, perfektivizácia*.

Variant *-ícia* sa v termínoch vyskytuje podstatne menej, napr.: *antepozícia, juxtaopozícia, kompozícia, opozícia*.

Variant *-úcia* je zriedkavý a možno ho nájsť v termíne *distribúcia*.

Ďalšou veľmi živou slovotvornou príponou uplatňujúcou sa pri tvorení jazykovedných termínov v slovenčine je prípona *-ina*, ktorou sa tvoria najmä názvy jazykov spravidla od prídavných mien. Tu sa vyskytuje v troch variantoch, a to *-čina* (najčastejší), *-ština* ako dôsledok zmeny *-sk-* na *-št-* a *-čtina* ako dôsledok zmeny *-ck-* na *-čt-*. Príklady: *albánčina, arabčina, aramejčina, cigánčina; srbochorvátčina, lotyšтина, perzština, ruština; angličtina, dalmáčetina, keltčina*. Prípona *-ina* sa v menšej miere uplatňuje pri tvorení termínov reprezentujúcich javy, ktoré vznikli určitou činnosťou, napr. *odvodenina, zloženina*.

Ďalším produktívnym slovotvorným typom sú jazykovedné termíny s príponou *-osť*, ktoré označujú názvy vlastností. Tvoria sa od prídavných mien. Takéto termíny spravidla netvorí množné číslo. Príklady: *ohybnosť, dokonavosť, napätosť, nosovosť, sonórnosť, defektnosť, duratívnosť, expresívnosť* a pod.

Živou príponou pri tvorení slovenských jazykovedných termínov je aj prípona *-ka*. Situácia je tu veľmi komplikovaná, lebo táto prípona sa pripája k slovotvorným základom, ktoré označujú najrozličnejšie vzťahy. Niektoré takéto termíny sú utvorené od prídavných mien, napr. *dĺžka, latinka*, iné sú utvorené od slovík, spravidla predponových, v niektorých prípadoch s odtienkom dejovosti, napr.: *otázka, podmienka, pomlčka, predložka, spojka, výpožička*. Osobitnú skupinu

tvoria termíny, ktoré majú príznak drobnosti, napr. *bodka*, *čiarka*. Niekedy z takýchto slov vzniká zložené slovo, napr. *bodkočiarka*. Príponou *-ka* sa tvoria aj termíny z hláskoslovia, napr. *hláska* (*samo-hláska*, *spoluhláska*), *nosovka* a pod.

Zo slovotvorných základov prevzatých z latinčiny sú v slovenčine príponou *-ia* utvorené jazykovedné termíny označujúce predovšetkým činnosť, lebo sú odvodené od sloviess. Napr.: *elizia*, *explózia*, *implózia*, *flexia*, *fúzia*, *inverzia*, *konverzia*, *oklúzia*, *regresia* atď.

Pre jazykovednú terminológiu je osobitne príznačná prípona *-éma*, ktorá sa pridáva k substantívnomu základu pochádzajúcemu z gréčtiny. Takto utvorené termíny označujú predovšetkým jednotky jazykových systémov, napr.: *fonéma*, *gloséma*, *graféma*, *lexéma*, *morféma*, *sémantéma*, *seméma*, *tagméma*, *taxéma*, *teoréma*, *tonéma*.

Živá je slovotvorná prípona *-ika* (a najmä jej variant *-[is/tika]*), ktorá sa pripája k slovotvornému základu pochádzajúcemu z prevzatých slov, najmä z gréckych. Tieto jazykovedné termíny označujú najmä časti, odvetvia, disciplíny, systémy, roviny alebo teórie v jazykovede. Príklady: *fonetika*, *fonematika*, *morfemika*, *syntagmatika*, *paradigmatika*, *glosematika*, *sémantika*, *etnolingvistika*, *makrolingvistika*, *mikrolingvistika*, *romanistika* atď.

Slovotvorné prípony *-ancia*, *-encia* sa vyskytujú v prevzatých jazykovedných termínoch a sú odvodené od latinských sloviess, napr.: *kadencia*, *asonancia*, *ekvivalencia*, *rezonancia* a pod.

Z menej živých slovotvorných prípon charakteristických pre substantíva ženského rodu sa v jazykovednej terminológii uplatňujú prípony, ktoré sa vyskytujú v slovách prevzatých z latinčiny aj z iných jazykov. Sú to:

a) *-ita*, pri ktorej je slovotvorným základom spravidla prídavné meno, napr.: *intenzita*, *kvalita*, *modalita*, *reciprocita*, *relativita*, *sonorita*;

b) *-túra*, ktorá sa pripája k slovotvornému základu odvodenému od latinských sloviess a tvoria sa ňou termíny vyjadrujúce výsledok deja, napr.: *abreviatúra*, *štruktúra*.

Podstatné mená stredného rodu sa ako termíny v jazykovede vyskytujú v slovenčine menej ako podstatné mená mužského a ženského rodu. Najčastejšie prípony na ich tvorenie sú:

a) *-um*: vyskytuje sa v termínoch, ktoré sú prevzaté ako spodstatnené trpné prídavné mená z latinčiny, napr.: *adjektívum*, *apelatívum*, *augmentatívum*, *deverbatívum*, *femininum*, *muskalinum*, *pasívum*;

b) *-anie*: pomocou nej sú utvorené jazykovedné termíny od nedokonavých sloviess označujúce najmä abstraktné pojmy, napr.: *odvodzovanie*, *ohýbanie*, *prechyľovanie*, *skloňovanie*, *skracovanie*, *spodobňovanie*, *stupňovanie*, *zdvojovanie*, *zlučovanie*.

Prípona *-ie* má ďalší variant *-enie*, pomocou ktorého sa tvoria slovesné podstatné mená odvodené od dokonavých slovies, napr.: *oslabenie, predĺženie, spodstatnenie, zosobnenie, prispôsobenie, uvoľnenie*.

Samotnou príponou *-ie* sa tvoria jazykovedné termíny ako: *nárečie, podnebie, predvetie, súvetie* a pod.

Na záver možno konštatovať, že tvorenie jazykovedných termínov odvodzovaním je v slovenčine produktívnym slovotvorným postupom, pričom nie všetky prípony sú rovnako živé.

Katedra jazykov Vysokej školy dopravy a spojov
ul. Marxa a Engelsa 44, Žilina

LITERATÚRA

DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 263 s.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. I. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 254 s.

PUCI, J.: Tvorenie jazykovedných termínov pomocou poloafixov. Kultúra slova, 11, 1977, s. 325—328.

SECO, R.: Manual de Gramática Española. Editorial Pueblo y Educación, Instituto Cubano del Libro. Cuarta edición. No. 604 Vedado 1960. 402 s.

ZANDVOORT, R. W.: A Handbook of English Grammar. Sixth Edition. London, Longman Group Limited 1972. 349 s.

ROZLIČNOSTI

Relaxujeme sa, saunujeme sa alebo relaxujeme, saunujeme?

V slangovom vyjadrovaní mládeže možno v poslednom desaťročí pozorovať istý pozoruhodný jav týkajúci sa zvratných slovies: pri niektorých zvratných slovesách alebo zvratných podobách slovies sa zámerne vypúšťa zvratné *sa* alebo *si*, čím sa dosahuje pomerne silný účinok odlišnosti od platnej spisovnej normy. Takéto slangové využívanie pôvodne zvratného slovesa možno ukázať na slovesách *všimnúť si* a *báť sa*, ktoré patria k slovesám bez nezvratného pendantu (ide o známe reflexíva tantum), no v reči mládeže alebo v prejavoch s tzv. subštandardnými prvkami môžeme počuť tieto slovesá bez formantov *sa, si*: *Všimni, ako mu je naponáhlo. Všimaj, všimaj, čo to bude. Neboj, bude dobre.*

Tento nápadný ozvlášťujúci prvok sa využíva iba pri veľmi obmedzenom počte čisto zvratných sloviess. Viac sa uplatňuje pri ďalšom type sloviess, pri ktorých sa zvratné sa vynecháva, hoci má platnosť zámena vyjadrujúceho objekt. Máme na mysli slovesá ako *relaxovať sa*, *saunovať sa*. Tieto slovesá sa v bežnom vyjadrovaní (nie iba medzi mládežou) často používajú len ako nezvratné: *Pravidelne chodím saunovať. Saunujeme celá rodina. Po robote hodinu relaxujem. Chceme sa poradiť, ako správne relaxovať*. V nezvratnej podobe sa tieto slovesá dostávajú aj do písaných textov: *Pracovala ako motor a alkohol jej pomáhal relaxovať, hnevla sa za to na seba*. (Vrbková) — *Takže kto takto aktívne relaxoval, absolvoval nielen vydarené jarné kilometre, ale získal aj naše sympatie*. (Večerník)

Ako sme už naznačili, sloveso *relaxovať* môže byť nezvratné aj zvratné. V nezvratnej podobe je to predmetové sloveso, má predmet v akuzative (*relaxovať koho, čo*) podobne ako slovesá *čistiť*, *umývať*, *utierať*, *holiť*, *česať*, *mydlieť*, *sprchovať* atď. Pri používaní všetkých týchto sloviess v reči je nevyhnutné doplniť predmet: *čistíme koberce, umývame dieťa, utierame prach, holíme si tvár* atď. Pri zvratných podobách týchto sloviess je slovko *sa* tiež akuzatívom (zámena) a značí toľko *čo seba*: *čistiť sa* (t. j. *seba*), *umývať sa* (*seba*). Podobne je to aj pri slovese *relaxovať*.

To, že sloveso *relaxovať* je predmetové, vyplýva aj z jeho významu. *Relaxovať* totiž znamená „uvoľňovať, uvoľniť“; v medicíne (ale aj širšie) sa relaxovaním rozumie úplné uvoľnenie svalového aj nervového napätia na určitý krátky čas. Relaxácia sa využíva ako účinný prostriedok proti únave, proti stresom a napätiam. Vychádza sa tu z toho, že telesné a duševné napätia spolu súvisia. Relaxujeme (uvoľňujeme) teda svaly, aby sme sa upokojili, aby sme dosiahli stratenú telesnú i duševnú rovnováhu. Keď chceme povedať, že relaxačná činnosť robíme na sebe, musíme použiť zvratnú podobu slovesa, t. j. predmetom bude zámeno *sa*: *relaxujeme sa*. Ako predmetové a aj ako zvratné *sa* toto sloveso používa i v odbornej, resp. vedecko-popularizačnej literatúre, napr. v publikácii J. Motajovej a kol. *Moderná žena* (Bratislava, Šport 1984): *Uvedomele relaxujeme tie svaly, ktoré možno uvoľniť pri danej činnosti* (s. 195). *Viete sa relaxovať?* (s. 194). Pravda, sloveso *relaxovať sa* používame najmä v posunutom (prenesenom) význame, v ktorom už nejde o konkrétne „uvoľňovanie svalov“, ale všeobecne o obnovenie fyzických i duševných síl, o odpočívanie. Svedčia o tom aj príklady, ktoré sme uviedli vyššie. Sloveso *relaxovať sa* je v tomto význame synonymné so slovesom *odpočívať*. To je azda aj jeden z dôvodov, prečo sa najmä v tomto význame pri ňom stráca zvratné zámeno *sa*.

Podobný prípad nezvratného predmetového slovesa a jeho zvratné-

ho variantu [zvratnej podoby] predstavuje aj sloveso *saunovať*, *saunovať sa*. Aj z tejto dvojice je významovo bežnejšia práve zvratná podoba *saunovať sa*, hoci je možné použiť aj nezvratnú podobu s predmetom vyjadreným podstatným menom: *deti treba pravidelne saunovať*. Obidve podoby tohto slovesa sú v našom jazyku pomerne nové, no sú priezračne utvorené od slova *sauna* (ako *sprchovať sa* od slova *sprcha*), takže význam slovesa *saunovať sa* je zreťlný: absolvovať horúci vzdušný kúpeľ v saune [porov. aj M. Považaj: *Saunovať [sa] — saunovanie*. Kultúra slova, 13, 1979, s. 128].

Vypúšťanie zámena *sa* ako objektu pri slovese *saunovať*, ako ani pri slovese *relaxovať* nie je odôvodnené, a preto vyjadrenia ako *Pravidelne saunujem. Idem relaxovať* treba z lexikálno-gramatického hľadiska kvalifikovať ako chybné. Nejde tu totiž ani o taký prípad, aký pozorujeme v súčasnosti pri dvojiciach typu *lyžovať sa — lyžovať*, *korčuľovať sa — korčuľovať*, *bicyklovať sa — bicyklovať*, kde popri pôvodných zvratných slovesách (reflexívach tantum) sa utvárajú nezvratné varianty s osobitným významom (*lyžovať sa* = spúšťať sa na lyžiach, napr. *dobré sa vie lyžovať*, *chlapci sa lyžujú*; *lyžovať* = pestovať lyžiarsky šport, obyčajne pretekársky alebo profesionálne, napr.: *lyžuje za náš oddiel*). Slovesá *relaxovať — relaxovať sa*, *saunovať — saunovať sa* predstavujú dvojice činnostných predmetových sloves a ich zvratných podôb, preto ich nemožno ani navzájom zamieňať, ani vypúšťať pri zvratnej podobe zámeno *sa*, ktoré v danej situácii plní úlohu predmetu.

Mária Pisárčiková

SPRÁVY A POSUDKY

Nový exaktný opis slovenčiny

[MISTRÍK, J.: *Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine*. 1. vyd. Bratislava, Veda 1985. 320 s.]

Po *Frekvenčnom slovníku slovenčiny* (1969), práci *Exakte Typologie von Texten* (1973) a *Retrográdnom slovníku slovenčiny* (1976) je kniha *Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine* štvrtou monografiou J. Mistrika, v ktorej exaktne, pomocou matematicko-štatistických metód opisuje slovenčinu od najmenších jednotiek až po zložité syntaktické konštrukcie. Posudzované dielo je výsledkom desaťročnej bádateľskej práce J. Mistrika v rámci dvoch výskumných úloh zameraných na frekvenciu, sekvenciu (poradie) a stupeň produktívnosti jazykových jednotiek vo všetkých typoch súvislých textov.

Pri výbere a spracovaní materiálu uplatnil autor rovnaké metódy ako vo *Frekvencii slov v slovenčine* a dôsledne sa pridržiaval osvedčenej teórii piatich štýlov. Rozlišuje texty dialogické, prozaické, poetické, publicistické a náučné.

Práca je rozvrhnutá do troch častí: *Frekvencia grafém* (s. 11—44), *Frekvencia a distribúcia slovných tvarov* (s. 45—243) a *Frekvencia a distribúcia vetných konštrukcií* (s. 245—304).

Východiskový materiál [1 milión grafém z 20 tisíc slov z 50 textov 5 štýlov] kapitoly *Frekvencia grafém* sa spracúval na počítači. Ukázalo sa, že v súvislom slovenskom texte sa vyskytuje 58 % konsonantov a 42 % vokálov. Ďalej sa zistila priemerná dĺžka slova slovenčiny, a to 5,5 grafémy. Frekvenčné poradie grafém sa ukázalo takéto: a (á, ä), o (ó, ô), e (é), s (š), n (ň), i (í), t (ť), r (r), v, l (ľ, l), k, d (ď), m, c (č), u (ú), p, z (ž), y (ý), h, j, g, f, b. Na každú šiestu grafému pripadá diakritické znamienko. Podľa frekvencie vyčleňuje J. Mistrík grafémy centrálné [s (š), n (ň), t (ť), r, v, l (ľ), k] a periférne [ä, dz, dž, f, g, ĺ, ó, ô, ŕ, w, x, iu, ou].

V každom jazyku existujú určité zákonitosti v sekvencii grafém, v distribúcii grafém s ohľadom na ich polohu v slove (avšak iba slovenčina má takto spracované grafémy). J. Mistrík rozoznáva sekvenciu v slove, začiatkové sekvencné skupiny, finálne sekvencné skupiny a sekvencné skupiny vnútri slov. Výskum robil z desaťtisíc slov pre digramy (dvojčlenné skupiny grafém), a desaťtisíc slov pre trigramy (trojčlenné skupiny grafém). Najviac digramov bolo takých, ktoré sa vyskytli iba raz (149), najmenej takých, ktoré sa vyskytli viac ako stokrát (iba 9). Najviac trigramov bolo takých, ktoré sa vyskytli 1445-krát a najmenej takých, ktoré sa vyskytli viac ako 50-krát (iba 3). Exaktne sa zistilo, že v súvislých textoch súčasnej slovenčiny sú slová jednoslabičné až jedenástslabičné. Najviac je dvojslabičných slov (33 %). Dlhších ako šesťslabých slov je v slovenčine iba 0,5 %. Priemerná dĺžka slovenského slova meraná počtom slabík je 2,04. V priemere najdlhšie sú slová v publicistických a náučných textoch (2,5).

Druhá časť knihy — *Frekvencia a distribúcia slovných tvarov* je rozsahom najväčšia. V súbore 610 124 slovných tvarov je substantív 28 %, sloves 19 %, zámen 14 %, adjektív 10 %, predložiek 10 %, spojok 8 %, prísloviek 6 %, častíc 5 %, čísloviek 2 %, citosloviec 0 %. Zo súčtov vyplýva, že na substantíva sú najbohatšie náučné texty, potom publicistické, najmenej substantív je v dialogických textoch. Ďalej je zreteľný vysoký počet substantív mužského rodu oproti substantívam stredného rodu. J. Mistrík na tomto mieste podčiarkuje, že počet adjektív v texte do značnej miery signalizuje autorský štýl. Najbohatšie na zámená sú dialogické texty, číslovky dominujú v náučných a publicistických textoch. Nedokonavé slovesá v súvislých textoch prevažujú takmer dvojnásobne nad dokonavými slovesami. Rovnako — dvojnásobne — prevažujú priraďovacie spojky nad podraďovacími, pričom najviac spojok sa vyskytuje v náučných a publicistických textoch. Aj predložiek je najviac v náučných textoch. Poradie pádov v slovenčine podľa frekvencie sa v Mistríkovej práci uvádza takéto: N, A, G, L, I, D.

Osobitnou časťou druhej kapitoly je retrográdny index slovných tvarov. J. Mistrík vychádzal z rovnakého súboru slovných tvarov (134 000) ako v *Retrográdnom slovníku slovenčiny* z roku 1976. Jednotlivé slová zaradil retro-

grádne v kontextovej podobe. Zaujímavé je zistenie, že v slovenských textoch sa z jedného slova uplatňujú v priemere iba 4 slovné tvary. J. Mistrík ďalej zistil, že v súvislých slovenských textoch sa 63 % slovných tvarov končí na samohlásky a iba 16 % slov sa samohláskami začína.

Východiskovým materiálom v poslednej kapitole — *Frekvencia a distribúcia syntaktických konštrukcií* — bolo 50-tisíc viet. Zistilo sa, že priemerná dĺžka slovenskej vety je 12 slov. Priemerne najdlhšie vety sú v náučných textoch (19 slov), potom v publicistických (14 slov), v dialogických prevládajú 4-slovné vety. Najviac viet je v slovenčine 4-slovných (zo skúmaného súboru to bolo 3651).

J. Mistrík meral dĺžku viet aj klauzami (počtom predikácií vo vete alebo v súvetí): 50 % všetkých skúmaných viet je jednoduchých, teda súvetí je tiež 50 %. Dĺžka vety závisí nielen od štýlového zaradenia textu, ale aj od autora. Ukazuje sa, že čím je text menej štylizovaný, tým kratšie sú vety čo do počtu slov i klauz. Najčastejšie sa v skúmaných textoch vyskytujú dvoj-klauzové súvetia. Z hľadiska modálnosti najviacej viet je oznamovacích (štyrikrát viac ako všetkých ostatných). V závere kapitoly sa uvádza frekvencia klauzových konštrukcií. Zo 677 vzorcov klauz je v slovenčine výrazne frekventovaných iba 12 a tie J. Mistrík pokladá za základné syntaktické konštrukcie v slovenčine.

Z knihy *Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine* možno vyčítať oveľa viacej exaktne získaných údajov o súčasnej slovenčine, ako sme naznačili. Netrúfame si preto na záver vymenovať odbory a odvetvia, v ktorých sa výsledky tejto práce J. Mistríka môžu uplatniť.

Slovenčina má ďalšie dielo venované exaktnému opisu jazyka. Sú v ňom o slovenčine aj také údaje, ktoré iné jazyky doteraz nemajú.

Daniela Augustinská

Knihy o Veľkej Morave

(Veľká Morava v tisícročí slovami prameňov, legiend, kroník a krásnej spisby. Zostavil R. Krajčovič. Bratislava, Tatran 1985. 240 s.)

Významným príspevkom, ktorým si naša kultúrna verejnosť pripomenula 1100. výročie Metodovej smrti, je publikácia *Veľká Morava v tisícročí slovami prameňov, legiend, kroník a krásnej spisby*. Zostavil ju popredný slovenský jazykovedec, odborník na vývin a dejiny slovenského jazyka R. Krajčovič. V nadväznosti na svoje predchádzajúce práce podobného charakteru (*Svedectvo dejín o slovenčine*, 1977, 1981 a *Pri prameňoch slovenčiny*, 1978) pútaťou formou predkladá širokej kultúrnej verejnosti výber reprezentatívnych a historicky najvýznamnejších textov z dejín našej národnej kultúry a jazyka. Práca *Veľká Morava v tisícročí* je rozčlenená do piatich základných kapitol, ktoré na seba organicky nadväzujú.

V príhovore sa zostavovateľ obracia na čitateľa umelecky stvárneným príspevkom o spoločenskej a historickej situácii zachytávajúcej atmosféru smrti

významného staroslovienskeho kultúrneho a spoločenského činiteľa, spolu-zakladateľa staroslovienskeho písomníctva a kultúry Metoda [zomrel 6. 4. 885]. Bol jedným z bratov, ktorí — ako uvádza R. Krajčovič — „*priniesli našim veľkomoravským predkom záblesk novej kultúry, najmä však kultúrne, zrozumiteľné slovo*“ (s. 9). A slovo, historický pramenný materiál, využil zostavovateľ pri skladaní jednotlivých kapitol práce *Veľká Morava v tisícročí*.

Prvú kapitolu pod názvom *Najprv pocta Konštantínovi a Metodovi* tvoria úryvky veľkomoravských textov, ktorých autormi boli vrstovníci a žiaci Konštantína a Metoda. Prvou ukážkou je časť *Pochvaly Konštantínovi*, v ktorej sa vyzdvihujú jeho zásluhy a celkový prínos cyrilometodovskej misie pre Veľkú Moravu. Rovnakej povahy je aj ukážka z *Pochvaly Metodovi*. Na základe súvекých prameňov — *Života Konštantínovho* a *Života Metodovho*, legendi opisujúcich život a dielo Konštantína a Metoda — sa čitateľ púťavou formou dozvedá množstvo životopisných údajov o Konštantínovom pôvode, jeho detstve, štúdiách, misii u Kozárov, príchode na Veľkú Moravu a jeho tunajšom pôsobení. Významnú časť ukážky zo *Života Konštantína* tvorí obrana staroslovienskeho jazyka v Benátkach. Záver úryvku dopĺňajú obrazy o Konštantínovom vstupe do kláštora, prijatí mena Cyril a o jeho smrti (r. 869). V úryvkoch zo *Života Metodovho* sa uvádzajú tie časti historických prameňov, v ktorých sa hovorí o Metodovom pôvode, jeho rodičoch, odchode ku Kozárom. Podrobne sa uvádza aj časť o Rastislavovom posolstve k cisárovi Michalovi. Hlbokým dojmom pôsobia na čitateľa slová cisára Michala Konštantínovi: *Či počuješ, Filozo, túto reč? Okrem Teba toto iný nemôže vykonať. Tu hľa, máš dary mnohé, pojmíš brata svojho, opáta Metoda, a choď. Lebo vy ste Solúnčania a Solúnčania všetci čisto po sloviensky rozprávajú*“ (s. 26). Z historického hľadiska je tento úryvok začiatkom príchodu Konštantína a Metoda na územie Veľkej Moravy. V ďalšej časti úryvku sa čitateľ dozvie množstvo faktov o Metodovom pôsobení na Veľkej Morave, jeho väznení švábskymi odporcami staroslovienskej vzdelanosti a kultúry, o organizovaní veľkomoravských učeníkov a skoropiscov, ktorí spolu s ním prekladali základné náboženské a právne texty z gréčtiny do staroslovienciny. Záver ukážky prvej kapitoly tvorí úryvok opisujúci Metodovu smrť (885).

V druhej kapitole je niekoľko ukážok z cestopisov, v ktorých o Veľkej Morave písali perzskí a franskí analisti. Sú v nej úryvky z arabského cestopisu Ibn Rustu, ktorý opisuje jednak územie Slovanov, jednak usporiadanie ich vtedajšieho spoločenského života, spôsob hospodárenia, spracúvania prírodných a poľnohospodárskych plodín. Druhá časť kapitoly tvoria ukážky franských analistov o udalostiach z Veľkej Moravy vo vzťahu k vojnovým konfliktom Karolmana s veľkomoravskými Rasticovými a Svätoplukovými kniežacími vojskami. Posledná ukážka druhej kapitoly je opisom bitky pri Bratislave (podľa Aventinových prameňov), v ktorej sa zachytáva spoločenská situácia v čase príchodu starých Maďarov do Panónie a ich víťazstvo nad Bavormi (907).

Tretia kapitola pod názvom *Veľkomoravská ríša v ozvenách kroník a povestí* sa začína známou Porfyrogenetovou legendou *O troch prútoch Svätoplukových*, pokračuje úryvkom z českej latinskej legendy o dišpute Bořivoja s Metodom. Obdobie 11.—12. stor. reprezentujú ukážky z *Nestorovej kroni-*

ky, *Kosmasovej kroniky českej* a *Anonymovej kroniky*. Obdobie 14.—15. stor. nám zostavovateľ priblížil ukážkami z *Dalimilovej kroniky* (úryvok *O prenešení veľkomoravskej koruny do Čiech*, s. 54—56), kapitulu uzatvára ukážka z povesti *O bielom koni, pozlátenom sedle a uzde uhorského kronikára Turóciho*.

Štvrtá kapitolu knihy *Veľká Morava v tisícročí* tvoria ukážky starších písomných pamiatok zo 17.—18. stor. Prvou z nich je úryvok od Benedikta Szölösiho v spevníku *Cantus Catholici*, v ktorom sa vyzdvihuje prínos Konštantína a Metoda pri výkone bohoslužobných obradov „v ľudovom jazyku“. V Argumentoch J. B. Magina proti M. Bencsikovi sa opisuje „nešťastný osud Svätoplukov“, ktorý „zbavil jeho biednych potomkov slobody, olúpil ich o zlato, odsúdil k pluhu, poľnej bráne, k motyke, rýľu, k čakanu a lopate, uzavrel ich medzi drsné vrchy siahajúce k hraniciam Markomanov a Kvádov“. O územnom kontakte Maďarov a predkov starých Slovákov a Moravanov v najstarších časoch hovorí ukážka z Timonovej koncepcie slovenských dejín (1733). Veľkomoravská tradícia sa vo vzťahu k polovici 18. stor. oživuje aj ukážkou komentára M. Bela o diele J. K. Jordana, ktorú Bel uverejnil v úvode diela *Gramatika Slavico-Bohemica* od P. Doležala (1746). Podobný charakter majú aj ukážky z Papánkových *Dejín slovenského národa* (1780), Sklenárovho diela *Vetustissimus Magnae Moraviae situs...* (1784), príhovor slovenskej verejnosti od maďarského historika S. Salagiusa (1777) a úryvok z Fándlyho vlasteneckej kázne *Svätopluk a byzantská misia*.

Piatu kapitolu pod názvom *Pravda krásneho slova* venoval R. Krajčovič ohlasu veľkomoravských tradícií v tvorbe našich autorov 19. a 20. stor. Túto kapitolu začína zostavovateľ slovami: „V ostatných dvoch storočiach veľkomoravská idea presakuje tvorbou našich majstrov slova ako živá miazga“ (s. 82). Svoje konštatovanie dokumentuje R. Krajčovič ukážkami zo Šafárikových *Dejín slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*, rozsiahlym úryvkom z Kollárovej *Slávy dcery* a jeho *Spievaniek*, z Hollého *Cyrilo-Metodiády*, *Sláva a Svätopluka*. Chronologicky na ne nadväzujú ukážky zo Štúrovho rozprávania o Veľkej Morave, Hurbanovej prózy *Svätoplukovci*. Organickú súčasť kapitoly tvoria ukážky z poézie J. Bottu (*Žiaľby Svätobojove*), J. Kráľa (*Duma slovenská*) a A. Sládkoviča (*Lipa Cyrilo-Metodejská*). Pôsobivú časť kapitoly tvoria ukážky z Hviezdoslavovho *Holdu v podobe pietneho žalmu* i ukážky z jeho kratšej historickej epiky. Historickú skutočnosť v umeleckom stvárnení približujú čitateľovi aj úryvky o Svätoplukovom boji proti Rastislavovi z románu L. Nádašiho-Jégého, zo známej Krčméryho legendy *Z okna vlaku*. Súčasnú tvorbu s tematikou Veľkej Moravy predstavujú ukážky z tvorby J. Horáka, A. Plávku, M. Ferka, Š. Moravčíka, M. Rúfusa, V. Turčáňneho, F. Lipku. Z oblasti dramatickej tvorby sú to ukážky zo Stodolovej drámy *Kráľ Svätopluk* a z libreta Suchoňovej opery *Kráľ Svätopluk*. Záver kapitoly tvoria ukážky z prác popredných slovenských archeológov a historikov, ktorí na vysokej teoretickej úrovni a na interdisciplinárnom základe dokumentujú naše národné dejiny. K takýmto ukážkam patrí úryvok z práce B. Chropovského *Slovensko na úsvite dejín*, ako aj esejisticky spracovaný doslov v podobe dialógu V. Plevzu s J. Poulíkom.

Práca *Veľká Morava v tisícročí* slovami prameňov, legend, kroník a krásnej

spisby sa citlivým výberom ukážok a formou ich spracovania zaraďuje k významným publikáciam našej knižnej produkcie minulého roka. Je prácou teoretickou a zároveň popularizačnou, dielom, ktoré približuje širokej verejnosti historický pramenný materiál i umelecké slovo v jednoduchej, zrozumiteľnej a pôsobivej podobe. Je pochopiteľné, že v práci takého rozsahu nie je možné postihnúť jednotlivé javy a historické udalosti v úplnosti. Starostlivým výberom ukážok však R. Krajčovič urobil významný krok v priblížení dejín našej národnej kultúry a nášho jazyka súčasníkom. Slovo sa mu stalo prostriedkom, pomocou ktorého predstavil čitateľom byzantskú misiu a jej prínos v oblasti nášho písomníctva a kultúry, misiu, bez ktorej nie je mysliteľný ani štátotvorný proces Veľkej Moravy. Kniha *Veľká Morava v tisícročí slovami prameňov, legend, kroník a krásnej spisby* tak zaujala významné miesto medzi prameňmi, ktoré u nás i za hranicami našej vlasti rozširujú obzor poznania našich národných dejín, kultúry a jazyka.

Pavol Žigo

SPYTOVALI STE SA

Lúpáreň. — MVDr. J. H. z Bratislavy nám píše: „Neviem pochopiť, prečo sa v úvahe o veľkokapacitnom lúpaní zemiakov v 12. čísle Nového slova (1986) sústavne používa názov *zemiakáreň*, ale rovnako sústavne aj názov *lúpáreň*. Uplatňuje sa tu azda dôsledne rytmický zákon?“

Jednoduchým nazretím do Slovníka slovenského jazyka možno zistiť, že slovo *lúpáreň* sa píše s dlhým *ú* v koreni aj s dlhým *á* v prípone *-áreň*. A nazretím do ktorejkoľvek učebnice slovenského jazyka možno zase zistiť, že slovo tvorná prípona *-áreň* má síce variant *-iareň*, ale nemá variant *-areň*. Inak povedané: v slovo tvornej prípone *-áreň/-iareň* sa samohláska *á* nikdy neskracuje.

V slove *lúpáreň* teda rozhodne musí byť prípona *-áreň*. Pochybnosti by mohli vzniknúť len o tom, či sa pred touto príponou kráti alebo nekráti dlhá samohláska, resp. dvojhláska v koreni základového slova, konkrétne v našom prípade slovesa. Mohlo by sa teda uvažovať aj o podobe *lupáreň*.

Poznáme totiž rad slov tohto typu odvodených od slovesa s dlhou hláskou v koreni, v ktorých sa koreňová samohláska kráti: *písať* — *pisáreň*, *čítať* — *čitáreň*, *plávať* — *plaváreň*, *navíjať* — *navíjareň*. Môžeme však uviesť aj celý rad slov, v ktorých sa koreňová dĺžka nekráti: *rýchliť* — *rýchliareň*, *brúsiť* — *brúsiareň*, *súkať* — *súkareň*, *miešať* — *miešiareň*, *zlievať* — *zlieváreň*.

Z pozorovania týchto dvoch skupín možno vyvodíť istú zákonitosť: v starších slovách typu *písať* — *pisáreň* sa koreňová dĺžka skracuje, ale v novších slovách typu *brúsiareň* sa neskracuje. Slovo *lúpáreň* patrí zrejme do tejto druhej skupiny.

Ján Horecký

Môže byť lanovka „vysutá“? — Z listu čitateľky z Trnavy: „Keď som s dcérou tretiačkou čakala v rade na voľné sedačky visutej lanovky vo Vrátnej pod Chlebom, spýtala sa ma: 'Mama, prečo je táto lanovka *vysutá*? Prečo je to tam tak napísané?' a ukazovala prstom na visiacu tabuľku s nápisom *Vysutá lanovka*. 'Vy- je tu predpona? A čo je potom slovný základ? Vari sunúť?' zapochybovala o svojich čerstvých vedomostiach z 3. ročníka základnej školy a upútala tak pozornosť aj iných čakajúcich. Môžete zaujať k tomuto problému odborné stanovisko?“

Treba priznať, že v tomto nápisu, okolo ktorého prejdú denne stovky ľudí, je jednoducho pravopisná chyba. Niet totiž dôvodu písať v uvedenom slove tvrdé *y*, keďže v ňom vôbec nejde o predponu *vy-*. Nie je to ani vybrané slovo, ani z neho odvodené slovo. Ide jednoducho o slovo utvorené zo slovesa *visieť*. Aj iné slovenské slová sa začínajú na slabiku *vi-*, napr. *vidieť*, *viniť*, *vinúť*, v ktorých by nikomu neprišlo na um napísať tvrdé *y*. V našom prípade ide o lanovku, ktorá je zavesená na lane, ktorá na ňom visí. Je to teda *visiaca lanovka*. Jej pomenovanie je však vyjadrené iným tvarom, a to nezvyčajnou, ojedinelou podobou prídavného mena *visutý*.

Autor nápisu urobil chybu v slove *visutý* pravdepodobne na základe vizuálneho vnemu množstva iných slov, ktoré sa začínajú na predponu *vy-*. Malá tretiačka však bystro postrehla, že tu nemôže ísť o predponu a že v uvedenom slove nápisu malo byť mäkké *i*: *Visutá lanovka*.

Gabriela Gotthardová

Ks

KULTÚRA SLOVA. časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 20, 1986, č. 7. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3.—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače. Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júni 1986. Register. zn. F-7050

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986

Cena Kčs 3,—